

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Klavdija Sraka

TABUJI V DRAMATIKI DRAGE POTOČNJAK

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Klavdija Sraka

TABUJI V DRAMATIKI DRAGE POTOČNJAK

Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Mateja Pezdirc Bartol

Študijski program: Slovenski jezik in književnost – D

Ljubljana, 2012

ZAHVALA

Hvala mentorici doc. dr. Mateji Pezdirc Bartol za strokovno pomoč in nasvete pri nastajanju diplomskega dela.

Posebna hvala gre vsem najbližjim, ki mi vseskozi stojijo ob strani in verjamejo vame.

POVZETEK

Diplomsko delo obravnava tabu teme sodobne družne in prikaz le-teh v sedmih izbranih dramskih besedilih Drage Potočnjak. Diplomaska naloga je sestavljena iz dveh delov. V prvem delu se osredotoči na življenje in delo avtorice, v drugem, glavnem delu, pa s pomočjo strokovne literature predstavi tabu teme in na podlagi predhodno osvojenega znanja analizira izbrana besedila – *Metuljev ples*; *Alisa, Alica*; *Kalea*; *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*; *Eurotrans ali Smer zahod*; *Za naše mlade dame* in *Vse lepo in prav*. Analiza je pokazala, da se v dramah Drage Potočnjak najpogosteje pojavi problem samomora oziroma poskusa samomora (v vseh dramah razen v delu *Kalea*), nasilje – od psihičnega, fizičnega, spolnega do ekonomskega (v vseh dramah), problem odvisnosti od alkohola (*Metuljev ples*; *Alisa, Alica*; *Kalea*; *Eurotrans ali Smer zahod*; *Za naše mlade dame*) in odvisnosti od drog oziroma drugih substanc (*Metuljev ples*; *Alisa, Alica*; *Za naše mlade dame*). Poleg omenjenih tem Draga Potočnjak izpostavi tudi problem brezposelnosti, ločitve, vojnih grozot, avtizma, brezdomstva, brezperspektivne prihodnosti, brezbržnosti cerkve in policije do stisk človeka itd. Priljubljena slovenska dramatičarka v dramah ničesar ne olepšuje ali skriva, niti ne išče rešitve za nastale razmere, ampak le prikaže resničnost, kot jo poznamo – kruto in hladno. Prikaže nam zgodbe, kot jih piše življenje in pri tem izpostavi občutljive teme, o katerih družba noče govoriti. Junaki dramskih zgodb (Rom, avtist, žrtev spolne zlorabe, begunci itd.) so posamezniki, ki jih večinsko prebivalstvo iz takšnega in drugačnega razloga izključuje iz družbenega življenja. Ko junaki spoznajo, da nikomur ni mar zanje, se zatečejo k alkoholu, drogam, kriminalu in nenazadnje tudi k samomoru. Skoraj vsa izbrana besedila se končajo na tragičen način – z umorom in samomorom (*Metuljev ples*), s samomorom (*Alisa, Alica*; *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*; *Za naše mlade dame*), s poskusom samomora in razkritjem zločinca (*Vse lepo in prav*), z brezupnim položajem glavnih oseb (*Eurotrans ali Smer zahod*), z invalidnostjo ene osebe in novim nasiljem (*Kalea*).

Ključne besede: Draga Potočnjak, dramatika, tabuji, samomor, odvisnost, nasilje.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Diplomarbeit beschäftigt sich mit den Tabu-Themen in sieben auserwählten Dramen von Draga Potočnjak (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Kalea; Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen; Eurotrans ali Smer zahod; Za naše mlade dame* und *Vse lepo in prav*). Die Arbeit besteht aus zwei Teilen. In dem ersten Teil beschäftige ich mich mit dem Leben und dem Werk von Draga Potočnjak. In dem zweiten Teil, dem Hauptteil, folgt die Darstellung der Tabu-Themen mit Hilfe der Fachliteratur und die Analyse der auserwählten Dramen. Draga Potočnjak behandelt am häufigsten folgende Themen: Selbstmord bzw. Selbstmordversuch (alle Dramen außer *Kalea*), Gewalt (alle Dramen), Alkoholabhängigkeit (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Kalea; Eurotrans ali Smer zahod; Za naše mlade dame*) und Drogenabhängigkeit (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Za naše mlade dame*). Die Dramatikerin betont dabei auch noch andere Probleme der modernen Gesellschaft wie z. B. Arbeitslosigkeit, Scheidung, Kriege und ihre Folgen, Autismus, Obdachlosigkeit, perspektivlose Zukunft, Gleichgültigkeit der Gesellschaft usw. Draga Potočnjak zeigt in ihren Dramen die harte Realität und verschiedene Menschenschicksale, hinter denen sich viel Leid und Schmerz verbirgt. Die Hauptfiguren (Zigeuner, Autist, Opfer der Gewalttaten, Flüchtlinge usw.) sind Menschen, die die Gesellschaft nicht akzeptiert. Als ihnen bewusst wird, dass sich keiner um sie und ihre Probleme kümmert, suchen sie Trost im Alkohol, in den Drogen und Gewalttaten und nicht zuletzt auch im Selbstmord. Die auserwählten Texte enden fast alle tragisch – mit Mord und Selbstmord (*Metuljev ples*), mit Selbstmord (*Alisa, Alica; Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen; Za naše mlade dame*), mit Selbstmordversuch und Enthüllung des Verbrechers (*Vse lepo in prav*), mit aussichtsloser Lage der Hauptfiguren (*Eurotrans ali Smer zahod*), mit Behinderung und neuer Gewalt (*Kalea*).

Schlüsselwörter: Draga Potočnjak, Dramatik, Tabus, Selbstmord, Abhängigkeit, Gewalt.

KAZALO

1 UVOD	1
2 ŽIVLJENJE IN DELO DRAGE POTOČNJAK.....	3
3 KRATKA PREDSTAVITEV IZBRANIH DRAMSKIH BESEDIL	5
3.1 <i>METULJEV PLES</i>	5
3.2 <i>ALISA, ALICA</i>	5
3.3 <i>KALEA</i>	6
3.4 <i>HRUP, KI GA POVZROČAJO ŽIVALI, JE NEZNOSEN</i>	6
3.5 <i>EUROTRANS ALI SMER ZAHOD</i>	7
3.6 <i>ZA NAŠE MLADE DAME</i>	7
3.7 <i>VSE LEPO IN PRAV</i>	8
4 TABUJI V DRAMSKIH BESEDILIH DRAGE POTOČNJAK	9
4.1 SAMOMOR IN POSKUS SAMOMORA	10
4.1.1 Samomor	10
4.1.2 Poskus samomora.....	14
4.1.3 Samomor in poskus samomora v dramatiki Drage Potočnjak	14
4.2 ODVISNOST OD ALKOHOLA IN DRUGIH SUBSTANC.....	21
4.2.1 Alkohol.....	23
4.2.2 Druge substance	25
4.2.3 Odvisnost od alkohola in drugih substanc v dramatiki Drage Potočnjak	26
4.3 NASILJE	30
4.3.1 Psihično nasilje.....	33
4.3.2 Telesno ali fizično nasilje.....	34
4.3.3 Spolno nasilje	35
4.3.4 Ekonomsko nasilje	36
4.3.5 Nasilje v dramatiki Drage Potočnjak.....	37
5 SKLEP.....	46
6 VIRI IN LITEATURA	48

1 UVOD

Diplomsko delo obravnava tabuje moderne družbe in kako se ti kažejo v sedmih izbranih dramah Drage Potočnjak. Delo je sestavljeno iz dveh delov. Prvi del vsebuje opis življenja in dela Drage Potočnjak ter kratko predstavitev izbranih dramskih besedil. V drugem delu sledi predstavitev posameznih tabu tem ter analiza teh v izbranih dramah.

Dotaknila sem se občutljivih tem, ki jih družba ne prišteva brez razloga med tabuje. Tabuji so resnice o družbi, o katerih velika večina najraje molči ali jih prekriva. Gre za teme, ki so povezane z veliko neizrečene bolečine. Le redki pogumneži upajo iskreno spregovoriti o njih. Nekateri želijo z resnico šokirati, drugi le poslati opozorilo družbi, spet tretji pokazati na to, kar je že tako vsem vidno. Posledice, zaradi katerih žrtve in prizadeti trpijo celo življenje, se marsikdaj ne dajo ubesediti, še manj pa pozabiti. Takrat se marsikdo iz strahu pred sramom zateče k molku. Do tega koraka pa človeka največkrat prisili družba sama, ki s svojimi predsodki ustvarja lažno sliko o posamezniku in njegovih stiskah.

V diplomski nalogi sem se osredotočila na tabu teme, ki se najpogosteje pojavljajo v dramskih besedilih Drage Potočnjak, in sicer samomor, odvisnost in nasilje. Slovenija kljub svoji majhnosti tako v Evropi kot po svetu spada v sam vrh po številu samomorov, odvisnosti od alkohola in posledično nasilnega vedenja. Tega se dobro zaveda tudi Draga Potočnjak, ena najuspešnejših predstavnic slovenske dramatike, ki nam skozi dramske zgodbe prikazuje usode posameznikov, ki se znajdejo na robu družbe. Ker družba njihovih stisk ne vidi oziroma noče videti, se prizadeti zatekajo k različnim omamnim sredstvom in kriminalnim dejanjem, za nekatere izmed njih pa edino rešitev predstavlja samomor.

V diplomskem delu sem se osredotočila na sedem dram Drage Potočnjak, in sicer *Metuljev ples*; *Alisa, Alica*; *Kalea*; *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*; *Eurotrans ali Smer zahod*; *Za naše mlade dame* in *Vse lepo in prav*. Gre za avtoričina najbolj reprezentativna dela, ki so tako na domačih kot tujih tleh požela veliko uspehov, pri njih pa je opazna tudi avtoričina socialna angažiranost. Kot ugotavlja Mateja Pezdirc Bartol, družbi dramska besedila Drage Potočnjak izjemen čut za zaznavanje socialnih razlik, ki se v današnji družbi iz dneva v dan poglobljajo (Pezdirc Bartol, 2004: 79). Avtorica v dramah brez olepševanja prikaže pasivnost, sebičnost in brezbržnost moderne družbe za potrebe soljudi. Je ena tistih, ki si ne

zatiska oči pred tragičnimi zgodbami posameznikov in skupin, ampak preko svojih del opozarja na žalostne usode ljudi, ki že dolgo niso več redkost, ne v svetu, še manj pa v Sloveniji.

Cilj diplomskega dela je ugotoviti, kako so tabu teme (samomor in poskus samomora, odvisnost od alkohola in drugih substanc, nasilje) prikazane v dramskih besedilih ene najbolj priljubljenih slovenskih dramatičark, kdo so glavne osebe, kakšne so njihove usode ter kakšno vlogo ima pri tem družba. Pri analizi posameznih dramskih del se upiram na literaturo s področja literarne teorije ter strokovno literaturo s področja sociologije, psihologije, suicidologije itd. Svoja opažanja in ugotovitve sem podkrepila s podatki aktualnega stanja slovenske in evropske družbe, pri čemer sem si pomagala z internetnimi viri in preostalo strokovno literaturo.

2 ŽIVLJENJE IN DELO DRAGE POTOČNJAK¹

Draga Potočnjak je slovenska igralka in pisateljica. Rodila se je 29. maja 1958 v Prelogu na Hrvaškem. Ko ji je bilo šest let, se je družina preselila v Slovenijo. Po končanem študiju dramske igre na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo (1981) se je zaposlila kot dramska igralka v Slovenskem mladinskem gledališču, sodelovala pa je tudi z drugimi slovenskimi in tujimi gledališči – v Srbiji, Črni Gori, Makedoniji in na Hrvaškem. V vlogi igralka pa ni navduševala le na gledaliških odrih, temveč tudi v različnih filmskih vlogah npr. *Nasvidenje v naslednji vojni* (1980), *Babica gre na jug* (1990) in drugo. Čeprav je svojo kariero začela kot igralka, pa je spoznala, da jo veliko bolj osrečuje pisanje. Veselje do pripovedovanja je danes uspešna dramatičarka odkrila že v otroških letih: »Nenehno sem živela z zgodbami, ki sem jih kot otrok hotela pripovedovati, pa me nihče ni hotel poslušati. Potem sem samo nadaljevala in kakšno, ki me je preveč tiščala v jeziku, zapisala na papir.« (Hostnik, 1997: 6) in dodaja: »Pisanje je moja želja in potreba.« (Hostnik, 1997: 7). Poleg pisanja in igrilstva Draga Potočnjak redno sodeluje z umetniškim programom Radia Slovenija, se angažira za socialno ogrožene skupine in kot mentorica gledališke vzgoje ustvarja z najmlajšimi. V letih 1992 in 1996 je vodila gledališko skupino bosanskih pregnancev Nepopravljivi optimisti in bila za delo tudi nagrajena.

Delo igralka in pisateljice dramskih del pa ni ostalo dolgo neopaženo, ne v Sloveniji ne v tujini. Draga Potočnjak je bila med drugim nagrajena z Župančičevo nagrado (1996), Zlatim levom (2001), 1. nagrado na anonimnem natečaju Neznani sosedje v Gradcu (2003), kot prva slovenska dramatičarka v zgodovini pa je za dramo *Za naše mlade dame* prejela nagrado Slavka Gruma (2007) – priznanje, ki ga od leta 1979 vsako leto podelijo avtorju najbolj izvirnega slovenskega dramskega besedila.

Med najodmevnejša dramska besedila Drage Potočnjak sodijo *Sanje in strah* (1993) *Metuljev ples* (1994); *Alisa, Alica* (1996); *La noche de Casandra* (2001); *Kalea* (2000); *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen* (2003); *Eurotrans ali Smer zahod* (2003); *Che Guevara* (2005); *Za naše mlade dame* (2006); *Vse lepo in prav* (2006) in drugo. Draga Potočnjak je leta 2010 izdala knjigo *Drame*, v kateri so zbrane njene najbolj reprezentativne gledališče igre (*Metuljev ples*; *Alisa, Alica*; *Kalea*; *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen* in *Za naše mlade dame*),

¹ Podatki o življenju in delu Drage Potočnjak so pridobljeni iz portala slovenskega gledališča SiGledal.org (vir: Internet 1). Podatki, pridobljeni iz drugih virih, pa so označeni posebej.

ki so nastajale v letih 1994 in 2007. Krištof Jacek Kozak je izid dela označil za pomemben dogodek, saj z njim slovenska dramatika dokazuje svojo vitalnost, družbeno angažiranost ter resnično poglobljeno zanimanje za človeške usode (Jacek Kozak, 2010: 345).

Draga Potočnjak je že kot majhna deklica spoznala, kaj pomeni zapustiti dom in prijatelje ter na novo zaživeti v tujem okolju med neznanimi ljudmi. Tako še veliko bolj kot kdo drug razume položaj, v katerem se znajdejo posamezniki, ki jih večinsko slovensko prebivalstvo odklanja zaradi njihove narodnosti, barve kože, poklica, bolezni, drugačnosti. Draga Potočnjak o teh problemih ne molči, ampak nanje opozarja z različnimi projekti, predvsem pa s svojo dramatiko. Tako ni presenečenje, da so glavni junaki njenih dram avtist, Rom, pregnanci, žrtve spolne zlorabe itd. Gre za kompleksne in psihološko poglobljene osebe, katerih medsebojni odnosi in situacije so do skrajnosti zapleteni (Pezdirc Bartol: 2004: 81). Uspešna avtorica si ne zatiska oči pred resnico, temveč glasno spregovori o vsakodnevnih problemih moderne družbe, neenakopravnosti in izkoriščanju manjšinskega dela prebivalstva. Med najpogostejše motive gledaliških tekstov Drage Potočnjak sodijo motiv vojne na Balkanu, brezizhoden položaj sodobnega človeka, duševne stiske, nihilizem, izpraznjenost čustev, nestrpnost Slovencev do drugih manjšin, nacij itd. (Pečovnik, 2005: 41). »Usode, ki jih Potočnjakova oblikuje, so tragične. [Njeni junaki] [ž]ivijo "življenje", nevredno življenje, vendar ne po lastni krivdi, pač pa po krivdi sveta.« (Jacek Kozak, 2010: 352)

Za dramatiko od 90. let dalje je značilno, da v ospredje postavlja teme, ki obravnavajo družbene in socialne probleme (neenakopravnost, socialne stiske, nemoč itd.), v središču dogajanja pa so posamezniki socialno ogroženih skupin, za katere večina nima posluha (Pezdirc Bartol, 2009: 150). Gre za angažirana besedila v smislu opozarjanja na skrb zbujajoče razmere v družbi, kjer vladajo neenakopravnost, sebičnost, nemoč depriviligiranih itd. (Pezdirc Bartol, 2004: 87). Čeprav so v dramah prikazane pereče teme, ki so velikokrat povezane z veliko bolečine, pa Mateja Pezdirc Bartol poudarja, da gre kljub temu za komunikativna in odprta besedila, ki računajo na bralca in ne skrivajo želje po uprizoritvi (Pezdirc Bartol, 2004: 87).

3 KRATKA PREDSTAVITEV IZBRANIH DRAMSKIH BESEDIL

Sledi kratka predstavitev izbranih dramskih del Drage Potočnjak, in sicer *Metuljev ples*; *Alisa, Alisa*; *Kalea*; *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*; *Eurotrans ali Smer zahod*; *Za naše mlade dame* in *Vse lepo in prav*. Osredotočila sem se na dela, v katerih je opaziti družbeno angažiranost avtorice za socialno šibke in depriviligirane. Izbrane dramske tekste povezuje obravnava perečih tem, kot so npr. samomor, brezposelnost, nasilje, ločitev, brezbržnost sodobne družbe do pomoči potrebnih itd. Gre za teme, ob katerih marsikdaj ostanemo brez besed, pa ne zaradi tega, ker bi bile tako dolgočasne ali nepomembne, temveč zato, ker se za njimi velikokrat skrivajo žalostne in tragične zgodbe.

3.1 METULJEV PLES

Metuljev ples je meščanska drama, ki je leta 1996 pod režijo Borisa Cavazze doživela krstno uprizoritev v Slovenskem narodnem gledališču v Ljubljani. Dve leti prej se je dramsko besedilo potegovalo za Grumovo nagrado.

Drama nam prikaže zgodbo na prvi pogled običajne družine, ki pa v sebi skriva veliko skrivnosti in neizrečene bolečine – samomor matere, brezposelnost, zasvojenost z drogami, ločitev, nasilje, izgubo ljubljene osebe. Skrbi in težave, o katerih se molči in s katerimi se vsak spopada sam. Napetost med družinskimi člani tako iz dneva v dan raste in nekega dne doseže svoj vrh, ki se za nekatere izmed njih konča usodno.

3.2 ALISA, ALICA

Alisa, Alisa, drama iz dveh dejanj, je bila prvič uprizorjena leta 2000 na odru Slovenskega ljudskega gledališča v Celju. Delo je bilo 1998 nominirano za Grumovo nagrado.

Drama pripoveduje zgodbo begunke Alise iz Bosne, ki že zgodaj spozna slabo stran življenja. Po vojni se znajde na cesti, iz katere jo reši osamljena in od moža zapuščena uslužbenka

Magda. S svojo dobroto Alisi povrne vero v ljudi in da novo upanje. Ne zna pa ji nuditi ljubezni in topline, po čemer hrepeni. Odnos med njima je zato ves čas napet, poln nasilja, zato je le vprašanje časa, kdaj bo ena izmed njiju na videz nedolžne grožnje spremenila v dejanja.

3.3 KALEA

Drama *Kalea*, sestavljena iz dveh dejanj, je bila prvič uprizorjena leta 2000, in sicer v okviru festivala Context Europe v nemškem Müllheimu, dve leti kasneje pa še na Dunaju. Dramsko besedilo, ki je bilo 2001 nominirano za nagrado Slavka Gruma, je nastalo na pobudo romskega gledališča Pralipe (Internet 2).

Kalea je socialna drama o romski družini, katere vsakdanjik predstavlja boj z revščino, alkoholizmom in nasiljem. Brez prihodnosti in velikih želja se člani družine zanašajo na 17-letnega Kaleo, ki s svojo glasbo navdušuje mimoidoče na ulicah in s tem skrbi za preživetje celotne družine. Kalea pa si želi veliko več – hrepeni po znanju, zdravniškem poklicu, lepši prihodnosti. Nekega dne se opogumi in v veliki želji uresničiti svoje sanje zapusti družino. Ta se po nekaj mesecih znajde na robu preživetja. A tudi Kalea hitro spozna, da ga bodo ljudje ne glede na njegovo nadarjenost in trud vedno obravnavali le kot Roma. Razočaran nad svetom in ljudmi se vrne domov, kjer ga čaka vse prej kot lep sprejem. Po težkih besedah pride do pretepa z očetom. Ta se za slednjega konča skoraj usodno – nekoč dominanten in glasen mož zaradi posledic udarcev postane popolnoma odvisen od pomoči družine, Kalea pa se medtem vrne na ulice.

3.4 HRUP, KI GA POVZROČAJO ŽIVALI, JE NEZNOSEN

Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen je fiktivna drama, zasnovana po resničnem dogodku. Drama, razdeljena na 24 prizorov, je bila prvič uprizorjena leta 2003 v Theater im Keller v Gradcu, v takratni kulturni prestolnici Evrope, kjer je prejela 1. nagrado na anonimnem natečaju Neznani sosedje.

V središču dogajanja je Armin, 16-letni fant, avtist. Po tem, ko zaradi vojne izgubi starše, brate in sestre, živi skupaj z babico Azro. Azra se po najboljših močeh trudi, da bi vnuku omogočila lepo prihodnost, hkrati pa noče sprejeti dejstva, da je Armin bolan. Verjame, da gre za vnukovo muhasto igro, ki se je bo prej ali slej naveličal. A resnica je daleč od tega. Ko na koncu umre še ona, ostane Armin prepuščen sam sebi. Nekaj časa živi med brezdomci, nakar pristane v psihiatrični bolnišnici. Ustanova, ki bi mu naj nudila varnost, spremeni njegov vsakdan v nočno moro – Armin postane žrtev spolnih zlorab.

3.5 EUROTRANS ALI SMER ZAHOD

Groteska *Eurotrans ali Smer zahod*, ki je nastala 2003 in istega leta doživela premiero v Cankarjevem domu, prikazuje zgodbo petih pribežnikov, ki v upanju na boljši jutri zapustijo družino in se podajo v neznano deželo. Nečloveške življenjske razmere, grožnje in poniževanja so le delčki tega, kar morajo vsakodnevno prenašati. V tem času se tolažijo in prepirajo, sanjarijo, pripovedujejo zgodbice, govorijo v prazno, in čeprav se njihov cilj zdi skoraj nedosegljiv, ne obupajo.

3.6 ZA NAŠE MLADE DAME

Za dramo *Za naše mlade dame* je Draga Potočnjak leta 2007 kot prva dramatičarka v zgodovini prejela Grumovo nagrado. Eno izmed avtoričinih odmevnejših del je leto kasneje uprizorilo Mestno gledališče ljubljansko.

Drama prikazuje zgodbo mlade Brine, katero so usodno zaznamovale očetove spolne zlorabe, nasilje, alkoholizem, droge in pomanjkanje ljubezni. Njeni klici na pomoč so preslišani, njene želje po toplem objemu, prijazni besedi pa ignorirane. Potem, ko na osemnajsti rojstni dan izve, da jo je na cedilu pustila tudi lastna mati, edina oseba, ki bi ji lahko pomagala, umre v njej še zadnji žarek upanja.

3.7 VSE LEPO IN PRAV

Vse lepo in prav je psihološka drama, ki je bila leta 2006 nominirana za Grumovo nagrado, medtem ko krstne uprizoritve še ni doživela.

Drama prikazuje odtujen odnos med očetom in davno zapuščenim sinom. Filip se po materini smrti odloči, da bo poiskal očeta in z njim poravnal stare račune. Mladi mož je v nasprotju z očetom poln očitkov, starih zamer in jeze. Po 23 letih končno dobi priložnost, da izrazi čustva, ki jih je vsa ta leta moral skrivati. A odziv očeta, psihiatra po poklicu, je hladen, aroganten in niti malo očetovski. Filip je zanj le eden izmed pacientov, shizofrenik, ki nujno rabi zdravniško pomoč. Zgodba o boleči preteklosti, ki je ni moč pozabiti, se za osamljenega fanta konča skoraj usodno.

4 TABUJI V DRAMSKIH BESEDILIH DRAGE POTOČNJAK

Tabu je »skrivana, prikrivana stvar; stvar, ki se ne sme kritično obravnavati« (SSKJ). Tabuji so teme, o kateri družba ne sme/noče govoriti, so resnice, ki jih raje prikriva, kot da bi se z njimi soočila. Med tabuje prištevamo družbene in socialne probleme kot npr. samomor, nasilje vseh oblik, odvisnost od alkohola in drugih substanc, revščino, prostitucijo itd., s katerimi se dnevno srečujemo, pa naj je to preko medijev, literature ali celo osebno. Podatki različnih študij nam morajo biti v opomin, da o teh tegobah ne smemo molčati – na svetu zaradi samomora vsako leto umre milijon ljudi, samo leta 2007 si je vzelo življenje 434 Slovencev (Valetič, 2009: 16, 20), med samomorilci in tistimi, ki so poskusili narediti samomor, je velik odstotek odvisnikov, zaradi nasilja vsako leto izgubi življenje 1300 mladoletnih Evropejcev (Zloković, 2007: 106), v Sloveniji letno prejmejo 100 do 150 prijav zaradi zlorabe (Zloković, 2007: 68), 40 % otrok staršev alkoholikov kasneje v življenju izbere enako pot (Perko, 2006: 15). Ob tem se lahko upravičeno vprašamo, ali družba problemov soljudi noče videti ali pa je tako nepoučena, da slepo verjame stereotipom.

Dejstvo je, da tabuji preprečujejo hitro pomoč tistim, ki jo zares potrebujejo. Zato je pomembno, da se o problemih spregovori, se z njimi spopade, žrtvam pa ponudi pomoč in jim tako da vedeti, da niso same, še manj pa pozabljene. Kajti kot ugotavlja Blaž Lukan: »Bistvo je v izreku resnice, ne zgolj v njenem zavedanju, govor resnico pozunanji in naredi vidno, slišno, govor je prvo dejanje, ki pomaga pri njenem poseganju, pri zdravljenju.« (Lukan, 2008: 12)

Draga Potočnjak v dramskih delih v ospredje postavlja socialne in družbene stiske. Avtorica spregovori namesto nemočnih, depriviligiranih, »nepomembnih«, je glas tistih, ki jih večina presliši, ignorira. Pri tem se, kot ugotavlja Krištof Jacek Kozak, »avtorica ne zaustavlja na razkrivanju posameznih usod, temveč skozi njihove odnose ekonomično izjemno natančno izriše še družbo in razmerja v njej« (Jacek Kozak, 2010: 347, 348). Draga Potočnjak v besedilih kritizira neobčutljivost sodobnega človeka za bolečine, trpljenje in skrbi sočloveka in tako prikaže realno situacijo sveta, v katerem živimo. »Gre za svet brez vesti, v katerem vsakdo gleda samo nase, bližnjika pa ne – namesto da bi mu pomagal – ga vidi zgolj kot orodje svojega pohlepa.« (Jacek Kozak, 2010: 348)

Kot ugotavlja Mateja Pezdirc Bartol, družni vsa besedila Drage Potočnjak resen, temen ton, ki brez olupševanja opozarja na skrite stiske ljudi (Pezdirc Bartol, 2007: 35, 36). Pri tem avtorica ne išče rešitev za probleme, ampak le izpostavi pokvarjene medčloveške odnose, izkoriščanje nemočnih, nestrpnost, nepravilnost in neenakopravnost.

4.1 SAMOMOR IN POSKUS SAMOMORA

4.1.1 Samomor

Samomor (lat. suicidum) pomeni ubiti samega sebe, si vzeti življenje. »Vsak samomor je individualen pojav, v katerem se prepletajo biološki, psihološki in sociološki dejavniki, medtem ko konkreten gen za samomor ne obstaja.« (Valetič, 2009: 50)

Na svetu zaradi samomora vsako leto umre več kot milijon ljudi, kar je 60 % več kot pred petdesetimi leti. Svetovna zdravstvena organizacija ocenjuje, da se bo do leta 2020 število samomorov povečalo na milijon in pol (Internet 4).

Razlogi, zakaj se posameznik odloči za samomor, so različni – medosebni, družbeni, socialni. Za posameznika so v različnih življenjskih obdobjih lahko ključni različni življenjski udarci – za otroka je lahko odločilna izguba staršev ali perfekcionizem le-teh; za mladostnika iskanje smisla življenja, razočaranje v ljubezni, težave v šoli; za osebo srednjih let brodolom v zakonu in družini, brezposelnost, nenehni neuspehi, medtem ko se starejše osebe največkrat odločajo za ta korak zaradi osamljenosti, depresivnosti, neozdravljive bolezni (Valetič, 2008: 23). Po mnenju Statističnega urada Republike Slovenije je »samomorilnost posledica številnih sociokulturnih dejavnikov in se pogosteje pojavi ob socialnoekonomskih, družinskih in osebnostnih krizah« (Internet 3). Erwin Ringel, utemeljitelj parasuicidalnega sindroma, poudarja, da na odločitev o samomoru ne vpliva le en življenjski udarec, temveč je to samo zadnji prizor iz drame, ki se je verjetno začela že veliko prej, mogoče celo v mladosti (Erwin, 2004: 32). Slovenski in tuji suicidologi (Milčinski, Ringel idr.) ugotavljajo, da je pri velikem odstotku ljudi samomor posledica neprepoznane in nezdravljene duševne motnje, kot sta depresija ali shizofrenija.

Znano je, da Slovenija spada v sam vrh po številu samomorov. V letih 1950 in 2010 je v Sloveniji zaradi samomora umrlo 30.537 oseb (Internet 3). Čeprav število v zadnjih letih upada, pa je podatek, da v letu 2010 skoraj ni minil dan brez samomora, zastrašujoč. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije si je leta 2011 življenje vzelo 436 oseb, od tega 347 moških in 89 žensk (Internet 5). Kljub temu da je koeficient samomorilnosti (število samomorov na 100.000 prebivalcev) iz leta v leto manjši (po podatkih IVZ, SURS: 1997: 29,9; 2010: 18,7), pa Slovenija tako v Evropi kot v svetu še vedno zaseda najvišja mesta po številu umrlih zaradi suicida. Leta 2007 smo Slovenci med članicami Evropske unije zasedli tretje mesto, takoj za Litvo in Madžarsko (Vir: Eurostat), medtem ko se v svetu uvrščamo med prvih deset. Povprečen slovenski samomorilec je 50,88-leten ločeni moški, nagnjen k prekomernemu pitju, njegovo dejanje pa je »znak upora in protesta proti ožjemu in širšemu okolju, ki ni prepoznavalo in ni bilo zmožno potrjevati posameznikovega obstoja« (Valetič, 2009: 20, 100). Skrb vzbujajoči podatek je tudi porast samomorov med mladostniki, starimi med 14 in 19 let. V Sloveniji si vsako leto vzame življenje 20 mladostnikov, kar je, kot navaja Statistični urad RS, najpogostejši vzrok smrti te starostne skupine (Valetič, 2009: 23). Mlade samomorilce največkrat pesti nizka samopodoba in nasploh negativno doživljanje življenja, na odločitev za samomor pa je ključen tudi tesen odnos z depresivno osebo ali privzemanje odvisnosti od alkohola (Valetič, 2009: 23, 104).

Zavedati se moramo, da za temi številkami stojijo človeška bitja – to so starši, otroci, prijatelji, znanci nekoga. Suicidologi ugotavljajo, da »vsak samomor pusti doživljenjsko sled na vsaj petih ljudeh, žalovanje pa je zaradi družbene stigme bolj težavno od običajnega žalovanja« (Valetič, 2009: 23). Žalovanje velikokrat spremljajo občutki krivde, obupa, jeze in sramu, vse skupaj pa dodatno otežujejo govorice v javnosti in negativno označevanje samomorilca ter njegove družine. Znanci umrlega se po travmatičnem dogodku borijo z neznansko bolečino in vprašanji, ki ostajajo za vedno neodgovorjena. Onja Tekavčič Grad v eseju *Kako preživeti samomor bližnjega?* govori o štirih fazah žalovanja za umrlim: 1) šok ali otopelost, 2) protest ali hrepenenje, 3) brezup ali deorganizacija in 4) izboljšanje ali reorganizacija ter dodaja, da je žalovanje po samomoru veliko bolj intenzivno in zapleteno kot po drugih smrtih (Valetič, 2009: 175). Raziskave dokazujejo, da se v družinah, kjer se je samomor že zgodil, ta ponovi pogosteje kot v ostalih družinah (Valetič, 2009: 178). Posameznik, ki se je v življenju že srečal s samomorom, ga namreč sprejme kot sprejemljiv način reševanja problemov in stisk (Milčinski, 1985: 107). Onja Tekavčič Grad pa vzrok za visok delež samomorov v takih družinah vidi v molku, saj je tema samomora pri članih te

družine velikokrat nezaželena, nagnjenost k depresivnim motnjam pa povečana (Valetič, 2009: 177).

Razlag, zakaj Slovenija že nekaj desetletij spada v sam vrh po številu samomorov, je veliko. Gorazd Mrevlje razširjenost tega družbenega problema med Slovenci vidi v pripadnosti srednjeevropskemu bazenu, kamor poleg Slovenije spada še Avstrija, Madžarska, Vojvodina, del Češke in Slovaške; države oziroma deli držav, kjer se prav tako borijo z visokim koeficientom samomorilnosti med prebivalci (Mrevlje, 1995: 112). Dežele povezuje podobna geografska pripadnost, podobne meteorološke razmere pa tudi skupne pretekle kulturno-zgodovinske in socialno-politične okoliščine (Avstro-Ogrska), ki se danes kažejo v podobnem vrednostnem sistemu, načinu vzgoje, odnosu do avtoritet in odnosu do odražanja agresivnosti (Mrevlje, 1995: 112). Prav tako pa je lahko eden glavnih dejavnikov razširjenosti samomorilnega nagnjenja tudi nacionalni značaj Slovencev, kjer so opazne lastnosti kot pedantnost, pretirana redoljubnost, občutljivost, agresivnost (Mrevlje, 1995: 112).

Eden izmed prvih, ki se je intenzivno ukvarjal s problematiko samomora, je bil francoski sociolog Emile Durkheim (1858–1917). Leta 1897 je izdal knjigo *Samomor (Le suicide)*, ki velja za eno prvih in temeljnih študij tega pojava. Samomor je zanj predstavljal družbeno dejstvo, ki se ga da pojasniti z drugimi družbenimi dejstvi, začetke suicidogenih tokov pa je iskal predvsem v kolektivni zavesti in ne v stiskah posameznika (Durkheim, 1992: 148). Čeprav sodobni suicidologi na njegovo študijo gledajo kritično, pa je Durkheim z delom prispeval pomemben delež k nadaljnjim raziskavam tega družbenega pojava.

Danes igra pri ozaveščanju ljudi o samomoru pomembno vlogo *Mednarodna organizacija za preprečevanje samomora (International Association for Suicide Prevention)*, ki sta jo leta 1961 ustanovila ameriška suicidologa Erwin Ringel in Norman Farberow. Organizacija združuje strokovnjake z vseh celin in vsako drugo leto organizira svetovni kongres o samomoru in poskusu samomora. V okviru organizacije od leta 2003 vsaka država članica organizira *Dan preprečevanja samomora* (v Sloveniji 10. september), ki ga izkoristi tako, da javnost opozori na ta problem (Ringel, spremna beseda, 2004: 8).

Na pobudo Leva Milčinskega, pionirja slovenske suicidologije, je v 80. letih začel nastajati *Nacionalni program preprečevanja samomora*, ki danes čaka le še na to, da ga vlada sprejme. Če pogledamo druge države, kjer je program že zaživel, bi z njim v desetih do dvajsetih letih

izvajanja rešili več kot 100 življenj in prihranili trpljenje najmanj 500 družinskim članom, prijateljem (Valetič, 2009: 21). Slavko Zihelr in Peter Pregelj v članku *Samomori v Sloveniji* poudarjata pomen *Nacionalnega programa preprečevanja samomora* in pri tem izpostavljata zdravstvene in javno zdravstvene ukrepe, ki bi pripomogli k zmanjšanju samomorilnosti: izboljšanje diagnosticiranja in zdravljenja oseb s samomorilnim vedenjem; opredelitev skupin, pri katerih je tveganje za samomor večje; izboljšanje rehabilitacije oseb, ki so si že poskušali vzeti življenje, in terapevtska pomoč svojcem osebe, ki je naredila samomor; psihosocialna podpora tistim, ki so v stiski in se z njo ne znajo spopasti; spreminjanje odnosa javnosti do samomora; izobraževanje zdravnikov za prepoznavanje depresije in drugih duševnih motenj idr. (Internet 6).

Družba se mora zavedati, da za zmanjšanje samomorilnosti lahko stori največ sama – s strpnostjo, posluhom tistim, ki prosijo za pomoč, predvsem pa s spremembo škodljivih vzorcev, kot je npr. prekomerno pitje alkohola. Alkoholizem je poleg samomorilnosti eden izmed glavnih problemov slovenske družbe. Strokovnjaki ugotavljajo, da je alkohol posredno ali neposredno prisoten pri polovici vseh samomorov; na problem alkoholizma med Slovenci pa kaže tudi Forbesova raziskava, ki Slovenijo uvršča na drugo mesto v Evropi po težavah, ki jih povzroča ta omama (Valetič, 2009: 12). Na nevarnost povezave alkoholizma in samomora je opozarjal tudi Milčinski: »Alkoholizem je samomorilnemu procesu v svojem bistvu zelo blizu, se z njim prepleta in neredko sproži samo samomorilno dejanje.« (Milčinski, 1985: 107)

Družba na samomorilno dejanje velikokrat reagira negativno, z nerazumevanjem in brezčutnostjo, samomorilce in njihove svojce pa obravnava diskriminatorno. A pri tem spregleda, da glavno krivdo za razširjenost tega pojava v glavnem nosi sama. Za poskusom samomora in samomorom se namreč velikokrat skriva le želja po komunikaciji s soljudmi oziroma svojevrsten apel (Valetič, 2009: 141). Ljudje prevečkrat pozabljajo na moč spodbudne besede, ki jo lahko ima ta za nekoga, ki je obupan in resno razmišlja o samomoru. Že drži, da posameznik zaradi enega pogovora ne bo spremenil celotnega mišljenja in odnosa do življenja, prav gotovo pa mu lahko s prijazno besedo pokažemo, kako dragoceno je njegovo življenje. Obupan človek, ki ni deležen tolažbe, se pogosteje zateče k alkoholu in drogam, ki ga tisti trenutek resda pomirijo, a dolgoročno ne pozdravijo njegovih težav, še manj pa razklane notranjosti. Ko situacija postane neznosna, marsikdo vidi edini izhod v samomoru. »Samomor je v kar najtesnejši povezavi z resnico tega, kar imamo ljudje med

seboj, z resnico (simbolnega ali imaginarnega) družbenega okolja, v katerem živimo, in ne le z resnico tega ali onega vase zaprtega in motenega posameznika.« (Valetič, 2009: 274)

4.1.2 Poskus samomora

N. Kreitman poskus samomora ali parasuicid razlaga kot »neusodno dejanje, pri katerem se človek poškoduje ali zaužije snov, ki presega splošno dopustno ali predpisano količino« (Milčinski, 1985: 42). Večina tistih, ki jim samomor spodleti, le-tega zelo slabo načrtuje. Nekateri namreč niti ne želijo umreti, temveč s svojim dejanjem le opozarjajo nase in na svoje stiske (Valetič, 2009: 31). Raziskave kažejo, da se med 8 in 30 poskusi samomora zgodi en dokončen samomor, medtem ko pravega pregleda ni (Valetič, 2009: 31). Družba parasuicid dojema kot zasebno stvar posameznika in njegove družine. Pregled pa med drugim otežuje tudi težko določljiva meja med poskusom samomora in samopoškodbo, namen slednje namreč ni končati lastno življenje (Milčinski, 1985: 91, 92).

Po ocenah Svetovne zdravstvene organizacije si na svetu vsako leto skuša življenje vzeti med 10 in 20 milijonov ljudi (približno ena desetina teh umre) (Internet 4). Kot pojasnjuje Erwin Ringel, se z mislimi na samomor sreča veliko ljudi, ki pa le-te hitro ovržejo (Ringel, 2004: 13). Tistim, ki pa se pogosto zatekajo k samomorilnim fantazijam, postaja samomor vedno bolj sprejemljiva rešitev za njihove probleme, zato je nevarnost, da bodo tako končali svoje življenje, zelo velika. V takih trenutkih mora imeti človek ob sebi ljudi, ki jim lahko zaupa. Če teh nima, je lahko to zanj usodno. Osebe, ki resno razmišljajo o samomoru, lahko poiščejo tudi strokovno pomoč. Suicidologi pri tem poudarjajo, da je terapija lahko uspešna le, če so vključeni tudi družinski člani in drugi, ki obdajajo posameznika s samomorilnimi nagnjenji. Glavni namen le-te pa je, da se oseba, ki resno razmišlja o samomoru, nauči zdravega odzivanja na stresne situacije, s katerimi se vsake toliko časa sreča vsak izmed nas (Valetič, 2009: 20).

4.1.3 Samomor in poskus samomora v dramatiki Drage Potočnjak

V dramatiki Drage Potočnjak se s problemom samomora in poskusa samomora srečamo pogosto – od sedmih izbranih del se v štirih pojavi samomor, v dveh pa poskus samomora. V

delih spoznamo usode ljudi, ki se zaradi takšnega in drugačnega razloga igrajo z mislijo na samomor – nekateri dejanje izpeljejo do konca, drugi pa z njim le opozorijo nase in na svoje stiske.

Draga Potočnjak nam v drami *Metuljev ples* prikaže problematiko samomora s strani tistih, ki so največkrat pozabljeni, to je s strani svojcev, žalujočih. Ti do leta 1960 niso bili omenjeni v strokovni literaturi, niti zajeti v raziskave ali deležni strokovne pomoči (Valetič, 2009: 175). Samomorilno dejanje je travmatski dogodek, ki pa se ne konča s smrtjo posameznika, temveč je to šele začetek dolgoletnega žalovanja in spopadanja s krivdo ljudi, ki so ga poznali. Priznana slovenska dramatičarka nam v *Metuljevem plesu* prikaže družino, ki se s samomorom matere in žene ne želi sprijazniti. Nezmožnost spopadanja s to travmo je najbolj vidna, ko se, zdaj že odrasli otroci – Ana in njena dvojčica Adela s hčerko Leno ter njuna sestra Agata – vrnejo k očetu Anteju, v hišo, kjer so odraščale. Dom, za večino varno zatočišče, predstavlja zanje prostor, kjer je spomin na mater najbolj živ, a tudi najbolj boleč. Poleg tega življenjskega udarca se vsaka zase spopada še z osebnimi težavami – Agata kljub neodobranju družine želi posvojiti fantka iz Bosne, Adela je nesrečna zaradi ločitve, medtem ko si Ana ne želi priznati, da izgublja nadzor nad drogami in lastnim življenjem.

Odnose med družinskimi člani dodatno otežuje molk o materinem samomoru in številna z njim povezana vprašanja. Kakšen je odnos članov družine do reševanja problemov s pogovorom, nam jasno povedo Antejeve besede: »Ni treba vsega na glas povedat. O nekaterih stvareh je treba molčat. Razumeš? [...]« (Potočnjak, 2010: 17) Molčanje je v njihovi družini samoumevno, celo zaželeno. Vsak si potihem želi, da bi materina smrt ostala za vedno stvar preteklosti. Kljub trudu pa je opazno, da je spomin na mater in njeno dejanje še vedno živ. Nekateri se celo sami poigravajo z mislijo na samomor. Suicid jim je v teh letih postal spremenljiv način reševanja življenjskih stisk. Temu ne bi bilo tako, če bi se z lastnimi strahovi in sramom spopadli ter o njih iskreno spregovorili. A kot kaže je takšen odnos do težav že dolga leta prisoten v družini. Že oče Ante in njegova žena se nista nikoli iskreno pogovarjala, kar se je kasneje preneslo na otroke. Mati treh hčera se je s svojimi stiskami dolga leta spopadala sama, in ko ni našla več smisla za vztrajanje, je naredila samomor. Mogoče se je celo nevede spopadala s kakšno od duševnih boleznih ali depresijo, ki pogosto spremljajo posameznike, ki se odločijo za samomorilno dejanje. Kljub temu da je smrt matere

prizadela vse, pa izgubo najbolj občuti Ante. Njegovi spomini na ženo so povezani z neizmerno bolečino, očitki, krivdo in veliko željo, da bi se ji pridružil v nebesih.

Edina, ki babice ni osebno poznala, je Lena, Adelina hči. Vse, kar ve o njej in njeni smrti, je izvedela iz redkih pogovorov ostalih družinskih članov. Lena preživlja težke čase, saj se poleg težav, ki so del vsakega najstniškega obdobja, spopada še z ločitvijo staršev. Ločitveni boj med materjo in očetom, sredi katerega se je znašla, jo psihično uničuje. V Sloveniji ločitve niso redkost, saj se v obdobju med osmim in petnajstim letom zakona konča vsak tretji zakon (Štadler idr., 2009: 10). Samo leta 2007 je bilo 2.617 razvez, kar je 12 % več kot 2006 (Valetič, 2009: 23). Ni potrebno, da je ločitev za otroka vedno boleča in travmatična. K temu lahko največ pripomoreta ločenca sama, ki se v vrtincu različnih emocij osredotočita na otroka in njegovo počutje. David in Adela se le redko posvetita Leni, saj sta preveč zaposlena z valjenjem krivde drug na drugega. Najstnica je tako prepuščena sama sebi in se z nastalo situacijo spoprijema tako, kot najbolje zna. Ko je priča še enemu od vrste prepиров med materjo in očetom, se zateče h kokainu. Ker je količina droge za mlado telo prevelika, postane omotična, nakar se zruši in mrtva obleži. Pri tem ostaja vprašanje – ali gre za zavestno odločitev za samomor ali pomanjkanje znanja o drogah in njenih posledicah? Ali je v efektu žalosti, besa in strahu s pomočjo droge želela pozabiti trenutno situacijo in izgubila kontrolo nad tem; ali pa se je dobro zavedala, kakšne posledice ima kokain, in je po vzoru babice videla edini izhod iz tega blodnjaka v samomorilnem dejanju. Vprašanje mogoče niti ni tako težko, če poznamo študije, ki pogosto opozarjajo na nevarno povezavo med suicidom in drogami. Ko Lena umira v materinem naročju, David v šoku pograbi pištolo in ustrelj Ano, zanj edino, ki nosi krivdo za hčerino smrt. Pri tem pa spregleda, da sta v resnici glavna krivca le on in Adela. Ločitev, ki je za otroka že tako boleča in travmatična izkušnja, sta hčeri še dodatno otežila. Mogoče je Lena s svojim vedenjem izrazila le to, česar z besedami ni znala, oziroma se je na ta način naredila slišano, opazno. Odrasli ji v tem času namreč niso namenili veliko pozornosti, niti je jemali preveč resno. Edina, ki sta se ji posvetila, sta bila Ana in Ante, a ji tudi onadva nista znala zares pomagati. Ana si je preveč želela biti nasprotje Adeli, zato se je do Lene obnašala kot prijateljica in ne kot odrasla oseba, ki bi jo mlado dekle potrebovalo. Medtem ko Antemu slabo zdravje preprečuje, da bi lahko vnukinji pomagal s kakšnim koristnim nasvetom.

V drami *Alisa, Alisa* spoznamo dve na prvi pogled zelo različni ženski – na eni strani Magdo, 50-letno uslužbenko, brez otrok; in na drugi Aliso, begunko iz Bosne, ki je po izgubi družine našla nov dom pri Magdi. Smisel Magdinega dne predstavlja čakanje na vrnitev moža, ki jo je zapustil pred 20 leti. Del tega čakanja je nehote postala tudi Alisa. Življenje mladega dekleta tako že sedem mesecev poteka enako – čiščenje Magdinega stanovanja, priprava večerje za velik povratak Vitimirja, prepiri, poniževanja, udarci. Alisino hrepenenje po življenju, ki se odvija za vrati stanovanja, je iz dneva v dan večje. Nova dežela je zanjo zlata kletka, ki ji sicer nudi vse materialne dobrine, a ne tistega, po čemer zares hrepeni – sreče, topline, ljubezni. Edina misel, ki ji pomaga, da se prebije skozi dan, je misel na brata Emirja. Upa namreč, da se je uspel rešiti pred vojaki, ki so ubili preostale člane njene družine.

Magda je nesrečna, zato svojo bolečino utaplja v alkoholu in pomirjevalih. Ko ji to ni dovolj, svoje razočaranje stresa na Aliso – očita ji, da je nehvaležna, nesposobna, ponižuje njeno narodnost, jezik. Če se Alisa Magdi upre, jo ta ustrahuje, da bo uničila fotografijo njene družine. Alisi ta fotografija pomeni vse, zanjo je namreč edini spomin na srečne trenutke njene tragično umrle družine. Ko mladenka po nesreči uniči Magdino poročno obleko, se ji ta maščuje s sežigom fotografije. Alisa ob pogledu na fotografijo, ki se spreminja v pepel, mogoče celo podoživi sežig staršev, bratov in sester med balkansko vojno. Misel, da ji ta kruti svet ne bo nikoli nudil tega, po čemer hrepeni, ji vzame vso voljo in moč za življenje. Edina, ki bi Alisi lahko pomagala in ji stala ob strani, je Magda, a je preveč zaposlena z lastno nesrečo. Alisa nima družine in nikogar, s katerim bi se lahko pogovorila, z njim delila svoje strahove in želje, nikogar, ki bi ji dal vedeti, da je zaželena, ljubljena. Znani ameriški suicidolog Thomas Joiner ugotavlja, da je ravno odsotnost omenjenih dejavnikov ključnega pomena za odločitev o samomorilnem dejanju. Po njegovem mnenju gre pri vsakem suicidu za kombinacijo občutka nepripadnosti, občutka, da si svojemu okolju odveč in v breme, ter željo po smrti (Valetič, 2009: 144).

Alisa spije večjo količino pomirjevalnih tablet, ki jih je ves čas kradla Magdi. To je le dokaz več, da se je že nekaj časa poigravala z mislijo na samomor. Med enim od mnogih preprirov z Magdo celo omeni možnost, da bi končala življenje s skokom skozi okno. Ta skok lahko razumemo tudi kot izraz želje po svobodi. S tem skokom bi namreč končno zapustila Magdino stanovanje, se osvobodila zlate kletke in zaživela tako, kot bi želela. Bolečina ob izgubi družine, osamljenost, občutek nepripadnosti v novem okolju in pomanjkanje ljubezni so le nekateri izmed življenjskih udarcev, s katerimi se bori Alisa. Sežig fotografije je pri tem

le pika na i. Magda se šele ob pogledu na negibno Alisino telo zaveda, kaj je izgubila – prijateljico, otroka, ki ga ni nikoli imela. Tako je nesreča, ki je Aliso in Magdo združila, bila tudi tista, ki ju je ločila.

Glavni junak drame *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen* je Armin, 16-letni fant. Zaradi vojne je ostal brez staršev, bratov in sester; babica je edina, ki je preživela. Njegov položaj je toliko bolj tragičen, saj boleha za neozdravljivo razvojno motnjo, avtizmom. Otroški avtizem (gr. *autos*) je »razvojno nevrološka motnja, ki se kaže v verbalni in neverbalni komunikaciji, tipičnih vedenjskih motnjah ter nenormalni čustveni in socialni odzivnosti« (Patterson, 2009: 5). Strokovnjaki vse od prve omembe bolezni v strokovni literaturi (Leo Kanner, 1943) pa do danes niso našli pravega vzroka za nastanek avtizma (Patterson, 2009: 5). Študije kažejo, da naj bi šlo za kombinacijo različnih dejavnikov – genetskih in okoljskih – ki povzročijo spremembe v razvoju možganov (Internet 7). Tipični znaki avtizma, ki so opazni tudi pri Arminu, so zrenje v prazno, bolnik ne zna izraziti čustev, je navezan na nenavadne predmete (Armin na čevlje umrlih družinskih članov), ne vzpostavlja očesnega stika, vztraja pri istosti, ne govori itd. (Patterson, 2009: 35, 36). Arminova babica, priletna ženica, si vse te znake razlaga kot vnukovo potegavščino. V preveliki želji, da bi Arminu omogočila lepo prihodnost, presliši celo dobronamerne nasvete zdravnika. Ko umre tudi ona, ostane Armin prepuščen sam sebi. Nekaj časa preživi na ulicah, kjer je hladnost in brezčutnost sodobne družbe najbolj vidna. Mimoidoči se ne zmenijo zanj in ga, namesto da bi pomagali, zmerjajo z idiotom, redki, ki opazijo fantovo stisko, pa ne vedo pristopiti. Ljudje so zelo slabo poučeni o avtizmu, zato takega otroka prej označijo za razvajenega kot avtista. Na Centru za avtizem opozarjajo, da je avtizem v družbi veliko bolj pogost, kot mislimo. Svetovne raziskave ugotavljajo, da ima 1 % ljudi eno izmed motenj avtističnega spektra, torej 20.000 Slovencev, vsako leto pa se v Sloveniji rodi 180 novih otrok z avtizmom (Internet 7). Armin ni bil deležen takojšnje pomoči zaradi neznanja družbe o tej bolezni, bojzani pred drugačnostjo ter sebičnega in brezčutnega odnosa do stisk sočloveka. Armin po nekaj dneh med brezdomci pristane v psihiatrični bolnišnici. Ustanova, zanj sicer varnejša kot hladne ulice, je neprimerna za zdravljenje njegove bolezni. Kmalu se izkaže, da mu ne zna nudi niti varnosti, saj postane Armin žrtev spolnih zlorab. Tako se fant, ki je bil nedavno nazaj priča največjih vojnih grozot, znajde sredi novega pekla. Nekega dne, ko preživlja še en dan sam, zaprt v svoji sobi, začne z glavo udarjati ob steno, vedno znova in znova, dokler mrtev ne obleži. Ali je šlo pri njegovem dejanju za samomor, je težko reči. Ena izmed možnih razlag je, da je Armin na ta

način le izrazil to, česar zaradi avtizma ni znal z besedami – željo po svobodi, babičinem toplim objemu in načinu življenja, kot ga je poznal pred vojno.

V drami *Eurotrans ali Smer zahod* spoznamo pet pribežnikov, ki se v upanju na boljšo prihodnost in polni pričakovanj odpravijo v tujo deželo. Drama prikazuje njihov vsakdan, ki ga dan za dnem preživljajo enako – s čakanjem, da prispejo v deželo, za katero so bili pripravljene tvegati vse svoje prihranke. Njihovo čakanje niti ne bi bilo tako hudo, če ne bi živeli v majhni kletki, brez vode in hrane, brez zasebnosti. Zaradi pomanjkanja osnovnih življenjskih potreb narašča napetost med njimi, zato prihaja do verbalnega in fizičnega nasilja. Ko situacija doseže svoj vrh, Kirill in Abdul vidita edini izhod v samomoru. Vsak zase se pripravljata na končno dejanje, a ga ob pogledu drug na drugega ne izpeljeta do konca. Mogoče niti nista želela umreti, ampak v upanju, da se jih bo Evgenij usmilil, opozoriti nase in na nevdružne razmere, v katerih živijo. Ali pa sta po vseh teh poniževanjih izgubila upanje na boljši jutri. Evgenijevo zaničevanje jima je vzelo še zadnji kosček človeškega dostojanstva. Ponižanje je bilo verjetno še toliko hujše, saj sta, nekoč močna in odločna moža, s tem izgubila ves moški ponos. Milčinski v svoji knjigi *Samomor in Slovenci* našteva skupine ljudi, ki so samomorilno bolj ogroženi; med njimi so tudi begunci in preganjeni zaradi rasnih, verskih in političnih razlogov (Milčinski, 1985: 129). Osebe, ki jih družba ne sprejema, mogoče celo zaničuje, imajo slabo samopodobo – v okolju, v katerem živijo, se počutijo odvečne, zato je za marsikoga edina rešitev smrt.

Trpljenje Brine, glavne junakinje drame *Za naše mlade dame*, doseže svoj vrh in se prav tako konča na njen 18. rojstni dan, ko v besu z nožem poškoduje lastno mater in si vzame življenje. Pri štirih letih postane Brina žrtev očetovih spolnih zlorab. O tej grozni izkušnji nikoli ne spregovori – kot otrok ni razumela, kaj se dogaja z njo, mogoče je celo verjela, da gre za običajen odnos med očetom in otrokom, medtem ko je kasnejši molk povezan s sramom in krivdo, mogoče celo grožnjami očeta. Pri 68 % primerov vseh incestov je namreč prisotno psihično nasilje, predvsem v obliki groženj, s katerimi si storilec zagotovi, da zlorabe ostanejo skrivnost (Repič, 2008: 94). Razen dejstva, da se je oče spolno znašal nad Brino, o njunem odnosu ne izvemo ničesar.

Katarina, Brinina mati, je edina oseba, ki ve za zlorabe, a razen nekaj groženj možu, da ga bo prijavila policiji, le nemo opazuje propad lastnega otroka. Namesto, da bi Brino zaščitila, se postavila njej v bran, bolečino utaplja v alkoholu. Tudi sama je žrtev moževega psihičnega in fizičnega nasilja, kar pa ne opravičuje njene pasivnosti. Kot ugotavlja Tanja Repič, je glavni problem spolnih zlorab v družini, da se žrtev ne more zanesti na nikogar, saj so ga izdale osebe, ki bi ga naj varovale, spoštovale in cenile (Repič, 2008: 95). »Družina je edini prostor, kjer je posameznik sprejet zaradi njega samega, kot je, z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi, pa tudi z vsemi napakami. Je prostor, kjer posameznik ni spoštovan zaradi funkcije, ki jo opravlja, ampak zaradi tega, ker preprosto je.« (Perko, 2006: 49) Brina takega družinskega okolja ni bila nikoli deležna. Dom – sinonim za varnost, spoštovanje, ljubezen – dnevno spremlja nasilje, ki le-tega spreminjala v nezdrav prostor za otroka. Brina se, po vzoru matere, po uteho zateka k alkoholu, kasneje tudi drogam. Zasvojenost za žrtve spolnih zlorab predstavlja beg, iskanje sprostitev, način, s katerim potlačijo spomine in odvrnejo pozornost k drugim stvarem (Repič, 2008: 197). Če ljudje ne bi bili polni predsodkov, bi v Brininem odklonskem vedenju videli obup in klic na pomoč. Poleg družine jo tako na cedilu pusti tudi družba, ki ji s svojo hladnostjo in brezčutnostjo da vedeti, da ji ni mar za njene bolečine. Brina tako kot večina žrtev očeta zaradi strahu pred negativnimi odzivi ljudi in sramom ne prijavi policiji (Dobnikar idr., 2000: 10).

Mati šele na Brinin 18. rojstni dan zbere pogum – k temu »ozdravljeni« alkoholičarki najbolj pripomore alkohol – in hčeri prizna, da je vsa ta leta vedela za grozote, ki so se dogajale za vrati njene otroške sobe. Brina je ob tem vidno šokirana. Ko dojame, da je mati 14 let zaradi strahu za lastno življenje odobravala očetovo trpinčenje, do nje čuti le sovraštvo. V efektu besa vzame nož in jo zabode. Vedno znova in znova, dokler materino telo ne omahne in obleži v mlaki krvi. Trenutek za tem si vzame življenje tudi sama. S tem usodnim dejanjem se konča življenje in trpljenje mlade ženske, medtem ko glavni krivec njenega propada ostane nekaznovan.

Boris v družbi velja za spoštovanega in cenjenega moža, medtem ko je za štirimi stenami tiran, ki življenje žene in lastnega otroka spreminja v pekel. Kako malo človeškega se skriva v njem, pokaže njegov odziv ob hčerini smrti – tragično novico sprejme brez obžalovanja in slabe vesti. Kot zatrjuje priznani slovenski psihiater Lev Milčinski, je »z usodo samomorilca vselej povezanih več ljudi iz njegovega okolja, od katerih ga nekateri vlečejo v stran od poti samouničenja, drugi pa ga s svojim vedenjem in ravnanjem nezavedno pehajo v samomor«

(Milčinski, 1985: 197). Boris in Katarina sta prav gotovo glavna krivca, da se je Brinino življenje končalo na tako tragičen način.

V drami *Vse lepo in prav* spoznamo Filipa, 23-letnega fanta, ki ga je oče zapustil, ko je bil še v materinem trebuhu. Z otroško naivnostjo je leta in leta verjel, da se bo oče vrnil, če bo priden. Ko ga kljub njegovemu trudu ni bilo, je začel iskati krivdo pri sebi in postal depresiven. Po smrti matere zbere pogum in obiše človeka, ki mu je vsa ta leta povzročal toliko bolečine. A Bernard ob pogledu na sina ne pokaže nobenih čustev in niti malo obžalovanja, da ni bil ob njem, ko je odraščal. Zanj je le tujec, še en pacient, zaradi katerega bo zamudil na večerjo. Filip upa, da mu bo oče namenil kakšno lepo besedo, mogoče celo objem – slednjega resda prejme, ampak ne iz ljubezni, temveč z namenom, da bi čim prej izginil. Filip svoje razočaranje nad očetom in lasten obup večkrat nakaže z besedami, kot so: »En človek me je okradel za vse.« in »Ko te ni, te pogrešam, ko si tu, te ne prenesem.« (Potočnjak, 2006: 917, 930). A Bernard te besede presliši, njegov klic na pomoč pa ignorira.

Vsa ta leta se je v Filipu nabirala jeza, občutek manjvrednosti, žalost – čustva, ki jih ni znal izraziti, še manj pa razumeti. Po srečanju z očetom postanejo ta še močnejša in bolj boleča, zato vidi edini izhod v samomoru. Svetovna zdravstvena organizacija je naštel 800 različnih vzgibov za samomorilna nagnjenja, med njimi tudi depresijo, osamljenost, razočaranje v odnosih (Valetič, 2009: 30) – vzgibi, ki so za junaka drame *Vse lepo in prav* ključnega pomena pri njegovi odločitvi. Kako si Filip skuša vzeti življenje in kdo ga reši, ne izvemo. Mogoče s svojim dejanjem niti ni želel zares umreti, ampak pri očetu le zbuditi občutek krivde, slabe vesti. Bernard se na novico o skorajšnji smrti sina odzove zelo hladnokrvno in niti najmanj očetovsko. S svojo brezčutnostjo in egoizmom je tipični predstavnik sodobne družbe, ki nima posluha za težave sočloveka, medtem ko je Filip glas tistih, ki kličejo na pomoč, a jih nihče ne sliši.

4.2 ODVISNOST OD ALKOHOLA IN DRUGIH SUBSTANC

Odvisnost od drog in alkohola ni problem posameznika, ampak celotne družbe. V Sloveniji glavno opojno sredstvo predstavlja alkohol, vedno pogostejše pa so tudi zlorabe drog, zlasti

heroina. Ljudje skušajo na različne načine in s pomočjo različnih substanc prekriti svoje skrbi in se za trenutek počutiti osvobodjene vseh bremen. Omama mnogim predstavlja edini način bega pred stvarnostjo, pred odgovornim in negotovim življenjem.

Zakaj je problem drog in alkohola pri nas tako razširjen, obstaja več razlag. Strokovnjaki v prvi vrsti vidijo vzrok v kulturnem okolju, zgodovinskem razvoju, pripadnosti določenemu civilizacijskemu prostoru, dosegljivosti različnim opojnim snovem in nenazadnje tudi v posebni vrsti nacionalne biti (Klavor, 1995: 25). Odvisnost, pa naj bo od alkohola ali drog, ni nek osamljeni pojav, ampak je največkrat povezana z različnimi oblikami nervoz ali pa celo s kakšno od hujših psihičnih motenj pa tudi nizko samopodobo in samospoštovanjem odvisnika (Perko, 2009: 112, 295). Študije kažejo, da je število samomorov in poskusov samomora med odvisniki veliko večje kot med ostalo populacijo. Suicid je za odvisnika navadno znak maščevanja, protesta, manipulacije. Človek v omamljenem stanju ne razmišlja trezno, zato v navalu različnih emocij sprejme odločitve, ki se nemalokrat konča s smrtjo.

Odvisnost je huda bolezen, pred katero si družba ne sme zatiskati oči. Potrebno je ukrepati in z opozarjanjem na njene nevarnosti začeti že v osnovnih šolah. Živimo v času, kjer vladata sebičnost in materializem, zato se vedno več ljudi, predvsem mladih, po uteho zateče k drogam in alkoholu. Kot kažejo različni statistični podatki po svetu, so najbolj izpostavljeni prav mladi od 12. leta naprej – gre za čas, ko se človek zave svoje enkratnosti, drugačnosti, neponovljivosti, s katero se mora postaviti v odnos do drugih in celotne družbe (Štuhec, 1995: 216).

Andrej Perko v boju z odvisnostmi ne vidi svetle prihodnosti. Meni, da bo zaradi globalizacije prišlo do nastanka tako imenovane enopetinske družbe – 20 % ljudi bo zaposlenih in bo lahko aktivno sodelovalo v življenju, trošenju, pridobivanju, medtem ko se bo preostalih 80 % bojevalo z začasno zaposlitvijo, brezperspektivnostjo, s tem pa bo posledično naraslo tudi število depresij, odvisnosti, psihoz in kriminala (Perko, 2006: 11). Črna napoved prihodnosti – v naših rokah pa je, ali bomo dovolili, da postane naša realnost.

4.2.1 Alkohol

»Alkoholizem je rak rana slovenskega naroda.« (Perko, 2006: 11) Poleg velikega števila samomorov je namreč eden največjih problemov slovenske družbe odvisnost od alkohola. Če upoštevamo število alkoholikov, je alkoholizem tretja najpogostejša bolezen človeštva (za boleznimi srca in ožilja ter malignimi novotvorbami), če pa k temu prištejemo še prizadete družinske člane, pa zaseda prvo mesto (Ramovš: 1981, 35). Janez Rugelj, eden najbolj vplivnih slovenskih psihiatrov, ki je večino svojega dela posvetil zdravljenju alkoholikov, definira odvisnost od alkohola naslednje: »Alkoholizem je družbena motnja, ki se pri prizadetem posamezniku kaže kot čedalje večja zasvojenost od alkohola z občasno ali trajno alkoholno omamo, razodeva se v spremembi vedenja, lahko pa tudi z različnimi telesnimi in duševnimi okvarami in zapleti [...]«. (Perko, 2006: 14)

Strokovnjaki razloge za razširjenost alkoholizma v naši družbi pripisujejo različnim dejavnikom. Angelca Ficko-Zalokar opozarja na vlogo okolja in njegov odnos do alkohola. Okolje z različnimi pivskimi navadami in uporabo alkohola ob vsakem dogodku daje temu preveč pomembno mesto v družbi (Ficko-Zalokar, 1995: 145). Kot pojasnjujejo na Inštitutu za zdravje RS, poraba čistega alkohola v litrih na odraslega Slovenca ne kaže nekega jasnega trenda – leta 2000 je poraba znašala 10,60 l, 2004 13,50 l, 2009 pa 10,50 l (Internet 8). Potrošnja 10 litrov čistega alkohola na prebivalca strokovnjaki ocenjujejo kot znak visokega tveganja za problem alkoholizma v družbi (Nolimal, 1995: 117).

Dejstvo je – v okolju, kjer ni alkohola, ni alkoholikov. Jože Ramovš razloge razširjenosti alkoholizma na Slovenskem pripisuje dostopnosti alkohola, vplivu okolja, ki je pitju naklonjeno, ter čustveno nezrelemu človeku s šibkim značajem (Ramovš, 1981: 178). Po mnenju Andreja Perka pa sta temeljna vzroka zasvojenosti od alkoholizma primarna/temeljna tesnoba (strah pred smrtjo) in sekundarna/stresna tesnoba (občutek manjvrednosti, neustrezne družinske razmere, slaba življenjska perspektiva, neustrezen poklic itd.) (Perko, 2006: 38). Človek, ki se spopada s primarno in sekundarno tesnobo, je nesrečen in depresiven. Marsikdo v tej situaciji uteho poišče prav v alkoholu. Ko človek ugotovi, da je v omamljenem stanju njegovo življenje lepše in manj zapleteno, ponovno poseže po kozarcu, dokler se iz občasnega pitja ne razvije navada.

Alkohol spada med morilske, samomorilne in povsem slučajnostne dejavnike, ki pri alkoholizirani osebi povzroči razdražljivost, nepotrpežljivost, afektivnost, kar posledično vodi do povečanega števila ubojev (pri tretjini vseh umorov je prisoten alkohol), samomora (25–40 % samomorilcev je alkoholiziranih), nesreč, spolnih zločinov, fizičnega in verbalnega nasilja (Glaser, 1995: 128).

Zavedati se je potrebno, da alkoholizem ni bolezen ene osebe, ampak tudi vseh tistih, ki z njim živijo. Pri tem najbolj trpijo najšibkejši člani družine – otroci. Družina bi morala biti prostor, kjer se otrok uči izražanja čustev, izoblikovanja vrednosti, odnosov med ljudmi, komunikacije in samospoštovanja (Ziherl, 1995: 35). V družinskem okolju, kjer je prisoten alkohol, tega ni, občutek ljubezni in varnosti pa največkrat nadomešča fizično in psihično nasilje. Vsaka družina, v kateri je alkoholik, je bolna. Njen vsakdan pa spremlja čustvena odtujenost, odsotnost podpore in solidarnosti (Perko, 2006: 49). Otroci, ki odraščajo v takšnih razmerah, se spopadajo z nervozo, nemirom, preobčutljivostjo, nekoncentracijo, občutkom sramu, kasneje pa težko najdejo veselje in smisel svojega bita. Podatek, da se 40 % otrok alkoholikov kasneje v življenju prav tako vda tej omami, je več kot zastrašujoč (Perko, 2006: 15). Otroci, ki so odraščali pri starših alkoholikih, se velikokrat identificirajo z odvisnikom, posnemajo njegov način reševanja težav in tako čez čas tudi sami zabredejo v začaran krog alkoholizma.

Alkohol uničuje človeka telesno (okvare jeter, srca, želodca, perifernega in centralnega živčnega sistema itd.) in psihično (spremenjeni družinski, partnerski, prijateljski, socialni odnosi). Zdravljenje odvisnosti je zato težaven in dolgotrajen proces. Ta poteka na telesnem in duševnem področju in od odvisnika zahteva veliko discipline in reda. Alkoholizem je bolezen, ki se lahko zdravi, a se nikoli ne ozdravi. Bivši alkoholik se mora za vse življenje odpovedati alkoholnim pijačam, kajti že en sam požirek ga lahko spravi na stara pota (Perko, 2009: 114). Ni dovolj, če oseba le premaga telesno in duševno odvisnost od neke snovi oziroma spremeni svoj vedenjski vzorec, mora se tudi naučiti, kako se spopadati z vsakdanjimi težavami in kako brez alkohola zadovoljiti svoje potrebe in želje (Bohak, 1995: 196). Študije kažejo, da živijo alkoholiki 10 do 20 let manj, povprečno naj bi dosegli nekaj čez 50 let (Ramovš: 1981, 36).

Pomembno je, da družba k problemu alkoholizma pristopi celostno, in sicer na treh ravneh – ljudi je potrebno opozarjati na dejansko podobo alkoholizma in možnosti zaščite pred njim,

prestrukturirati je potrebno gospodarstvo in splošno družbeno ekonomijo, da bi čim manj ljudi bilo odvisnih od proizvodnje in prodaje alkohola, prav tako pa je potrebno spremeniti mišljenje celotne družbe in poudariti pomen človeških vrednosti, da bi se ljudje bolj zavedali, da beg v omamo ni rešitev (Perko, 2006: 90).

4.2.2 Druge substance

»Psihoaktivna droga je vsaka snov, ki lahko spremeni mentalne funkcije in individualno vedenje tako, da povzroči funkcionalne in fiziološke spremembe centralnega živčnega sistema.« (Klavora, 1995: 27) Droge so rastlinskega in industrijskega izvora, delimo pa jih v različne skupine: depresorji (opij, morfin, heroin, kodein), stimulansi (kokain, amfetamin, metamfetamin, ekstazi), halucinogeni (LSD, meskalin, psilocibin, antropin), kanabis in alkohol (Klavora, 1995: 28). Odvisnost od drog je avtodestruktivno vedenje (kot samomorilnost), saj je agresija obrnjena proti samemu sebi (Turčin, 1995: 119).

Prve oblike zlorabe drog na naših tleh so se pojavile pred drugo svetovno vojno, medtem ko se v sodobnem času razširjenost le-teh znatno povečuje (Klavora, 1995: 40). Slovenija je danes ena izmed tranzitnih držav na področju mednarodne ilegalne trgovine z drogami, zato hote ali nehote del drog ostaja na njenem področju (Klavora, 1995: 39).

Razlogov, zakaj se nekdo zateče k drogam, je veliko – iskanje ugodja, občutek osvoboditve, duševne motnje, kot so učne težave, motnje koncentracije, občutki strahu in negotovosti, pobitost, težave z navezovanjem stikov itd. (Täschner, 2002: 66). Težko je reči, ali obstajajo določene osebnostne značilnosti, pri katerih je opazno večje tveganje za uživanje drog. Vsekakor pa bo redkeje po drogah posegla oseba, ki zaupa sami sebi, je samozavestna in komunikativna ter se zna spopasti z vsakdanjimi težavami (Täschner, 2002: 67).

Zasvojenost z drogami je huda kronična bolezen, ki je najprej opazna na človekovi zunanosti (hujšanje, propad zob, zanemarjenost, osiromašenje), medtem ko se najhujše spremembe dogajajo v posameznikovi notranosti (Täschner, 2002: 121). Med odvisniki od drog je poleg povečanega števila samomorov in poskusov samomora opazna tudi povečana stopnja umrljivosti zaradi predoziranja. V letih 1994 do 2000 se je število umrlih zaradi drog (predvsem heroin, morfij in metadon) povečalo iz 3 na 16 oseb na milijon prebivalcev,

številka pa je vsako leto višja (Šelb Šemerl, 2005: 47). Skrbeti nas mora tudi podatek, da vedno pogosteje po drogah posežejo mlajše generacije. Oteženi odnosi v družini, pomanjkanje moralne zavesti, strah pred prihodnostjo (Štuhec, 1995: 216), radovednost, pritisk skupine, strah pred osamljenostjo (Täschner, 2002: 64, 65) je le nekaj dejavnikov, zakaj se mladi zatekajo k drogam.

4.2.3 Odvisnost od alkohola in drugih substanc v dramatiki Drage Potočnjak

Problem alkoholizma in odvisnosti od drog je viden v skoraj vseh dramatskih besedilih Drage Potočnjak, ki so vključena v analizo diplomskega dela. Avtorica se dobro zaveda problemov, ki pestijo slovensko družbo, zato ne preseneča, da je odvisnost tako pogosto zastopana v njeni dramatiki.

V drami *Metuljev ples* se s problemi odvisnosti spopada Ana. Ano spoznamo v času, ko popolnoma izgublja kontrolo nad svojim življenjem – brezposelnost, odvisnost od kokaina, samomor matere, osamljenost. Zamere iz preteklosti najbolj otežujejo odnos z Adelo, sestro dvojčico. Nekoč kot ena duša, ju danes ločijo svetovi – Adela, kirurginja, odločna, realna, ukazovalna; Ana, brezposelna, lahkomišelnost, otročja, živi za danes. Ana se svojih napak v življenju še predobro zaveda, a kaj veliko proti temu ne stori. Namesto tega sanjari in išče uteho v drogah, ki ji za trenutek pomagajo pregnati črne misli o prihodnosti, a dolgoročno ne pozdravijo njenih težav. Njena stiska je toliko večja, saj je odraščala v družini, kjer se o problemih ni nikoli govorilo. Ana karakterno ni tako močna kot sestri, zato jo to veliko bolj prizadene. Misel, da se nikomur ne more potožiti, vprašati za nasvet, njeno situacijo še dodatno oteži. Ana nadomestilo človeške tolažbe in objema poišče v drogi. Substanca, ki bi ji naj pomagala, pa jo pahne v odvisnost, iz katere ne najde poti.

Nekega dne pride do droge tudi Lena, Adelina hči. Lena preživlja težke čase, saj se starša po 15 letih zakona ločujta. Lena se je z novonastalo situacijo prisiljena sama soočati, saj sta starša preveč zaposlena sama s sabo. Tako se ob izbruhu še enega prepira med njima zateče k drogi. Mlado dekle prav gotovo najbolj prizadene priznanje, da je oče sprva ni želel. Boleča resnica, ki je v Leni izzvala še močnejšo željo po omami s kokainom. Čeprav je droga prej ni nikoli zanimala, je tokrat našla v njej tolažbo, ki ji je njeni najbližji niso nudili. Spoznanje, da

je s kokainom življenje manj zapleteno in boleče, v njej prebudi željo po še. Lena se vsa omotična pridruži prepiru, a jo odrasli opazijo šele takrat, ko se zruši na tla. David v navalu različnih čustev in precej alkoholiziran pograbi pištolo in ustrelj Ano. Uslužbenec policije zadnje čase vedno pogosteje posega po alkoholu in si z njegovo pomočjo lajša bolečino ob razpadu zakona. Ali je že prej imel težave, ne izvemo. Vsekakor pa je v nevarnosti, da postane odvisen od alkohola. Ločitev je dolgotrajen in boleč proces, ki zahteva veliko potrpežljivosti in mirnih živcev, kar pa ni v Davidovi naravi. Če bo tako nadaljeval, se bo alkoholni omami vedno težje odrekel, čemur neizbežno sledi odvisnost. Ko pa človek pride do stopnje odvisnosti, najde vedno več razlogov za opijanje, medtem ko je vedno manj težav in nalog pripravljen reševati z delom, naporom (Ramovš, 1981: 69).

Družina se po materini nenadni smrti mora ponovno spopasti z dvema velikima izgubama. Ana se za smrt ni odločila sama – kljub temu da je preživljala težke čase, je imela velike načrte za prihodnost. Medtem ko pri Leni obstaja velika verjetnost, da je bila pot v smrt njena zavestna odločitev. Nenazadnje je odraščala v družini, kjer je samomor vedno bil tema in ena od sprejemljivih oblik reševanja problemov. Čeprav prej nikoli ni razmišljala o samomoru, pa je mogoče, da je tistega dne videla edini izhod iz stiske prav v smrti. Marijan Pregl opozarja na vedno pogostejši pojav depresivnosti pri mladostnikih. Ta se najprej kaže kot izguba apetita, utrujenost in se stopnjuje do neobvladljive potrtosti – mladostnik je prepričan, da nikomur ni mar zanj, da je okolju odveč (Pregl, 1995: 159). Takšno prepričanje pa lahko hitro pripelje do tragičnega konca, ki ga je izbrala tudi Lena.

Magda, ena glavnih junakinj drame *Alisa, Alica*, se spopada z odvisnostjo od alkohola in pomirjevalnih tablet. To pot je izbrala, ko jo je pred 20 leti zapustil mož Vitomir. Krivdo za njegov odhod vidi v sebi, saj mu ni mogla dati otrok, ki sta si jih tako močno želela. A tudi po dolгих letih ni opustila upanja, da se bo nekega dne vrnil. Vsak dan mu z Aliso pripravita njegovo najljubšo jed in čakata, da bo trkanje na vratih naznanilo njegovo dolgo pričakovano vrnitev. A dnevi in leta minevajo, Vitomirja pa še vedno ni. Magda takrat svojo razočaranje in žalost utaplja v alkoholu in tabletah. Ko »čudežna« mešanica popusti, pa se znese nad Aliso – jo ponižuje, pretepa.

Dan, ki sta si ga Alisa in Magda tako dolgo želeli – vrnitev Magdinega moža Vitomirja in Alisinega brata Emirja – se spremeni v nočno moro. Alisa se čedalje intenzivneje poigrava z

mislijo na samomor, ki na koncu postane zanjo ena in edina rešitev iz te zablode. Po prepiru z Magdo vzame večjo količino pomirjevalnih tablet in umre. Magda se veliko prepozno zave, kakšno srečo je zanjo predstavljala Alisa: »Nikomur te ne dam. Jaz sem tvoja prijateljica, rada te imam, ne veš, kako zelo te imam rada. Potrebujem te tako kot ti mene, ti si moje sonce, moja edina luč... [...].« (Potočnjak, 2010: 132)

V drami *Kalea* spoznamo družino, kjer je alkoholizem velik problem in eden glavnih vzrokov za propad njenih članov. Oče redno zahaja v gostilne in tam zapravlja denar, ki bi ga družina nujno potrebovala za osnovne življenjske potrebščine. Tega se dobro zavedajo vsi družinski člani, razen njega samega. Alkoholizem uničuje odnos med možem in ženo in s tem posledično celotno družino. Kalea in njegova mlajša sestra Džamila tako odraščata v okolju, kjer je na dnevnem sporedu verbalno in fizično nasilje. Kalea, 17-letni fant, je tisti, ki prevzame vlogo očeta v družini. Sharon Wegschneider (1981) je podala teorijo o štirih tipih otrok alkoholikov. Po njeni teoriji je Kalea *družinski heroj ali odgovorni* (Perko: 2006: 52). Ponavadi gre za prvorojenca ali edinca, ki skrbi za vso družino – za mater, ki je ob možu alkoholiku nemočna in histerična, in za sorojence. V družino prinaša varnost in je njen ponos. Kalea namesto v šolo zahaja na ulice, kjer za drobiž zabava mimoidoče. Denar, ki ne pomeni bogastva, a je za družino glavni vir prihodka. Čeprav Kalea hrepeni po drugačnem življenju, pa se dobro zaveda, da bo družina preživela le z njegovo pomočjo. Drugi člani njegovega truda ne cenijo, vse dokler jih Kalea za nekaj mesecev ne zapusti. Čeprav ga preklinjajo in mu privoščijo vse najslabše, si po tihem želijo, da bi se čim prej vrnil in jih rešil iz te neznosne situacije. Po njegovem odhodu nimajo niti za hrano, zato so za golo preživetje prisiljeni prodajati pohištvo in druge osebne predmete. A ko mladi fant, poln ambicij in želja, spozna, da zaradi predsodkov družbe ne bo nikoli uspel, sprejme svojo že načrtano usodo in se vrne domov. Oče Kaleine vrnitve niti malo ni vesel; pride celo do fizičnega obračuna, ki se za najstarejšega člana družine konča skoraj usodno. Očeta šele delna invalidnost odvrne od alkohola. Džafer je zdaj popolnoma odvisen od pomoči žene, ki ima prvič po vseh letih zakona premoč nad njim. Zdi se, da je družina končno dobila priložnost, da zaživi normalno družinsko življenje.

Pri junakih drame *Eurotrans ali Smer zahod* ne moremo dobesedno govoriti o alkoholizmu, saj se ta zaradi manjše količine alkohola ne more razviti do te mere, da bi osebe postale

odvisne. Kljub temu je lepo vidno, kako človek v kriznih časih hitro poseže po opojni substanci. Da bi se pribežniki lažje prebili skozi dan, se opijajo z žganjem, ki je bilo prvotno mišljeno kot razkužilo za morebitne rane. Vsak izmed njih se dobro zaveda, da obstaja velika možnost, da ne bodo nikoli več videli sončne svetlobe, zadihali svežega zraka ali slišali smeha svojih najdražjih. Bolj, ko o tem premišlujejo, večja je njihova potreba po opijanju. Dokler imajo žganje, je situacija še nekako vzdržna, ko pa jim ga zmanjka, se razmere med njimi zaostrijo. Če bi imeli na zalogi večje količine alkohola, bi prav gotovo pogosteje posegli po njem. Občasno pitje bi postala navada, slednja pa bi pri enem ali drugem vodila v odvisnost.

V drami *Za naše mlade dame* glavni junakinji, Brina in Katarina, iščeta uteho v alkoholu in drogi. Katarina se kot mlado dekle zaljubi v Borisa, kmalu za tem sledita poroka in otrok. Življenje, ki se na prvi pogled zdi kot iz pravljice, pa je daleč od pravljичnega. Odnos med možem in ženo je namreč poln nasilja. Katarina se vedno pogosteje tolaži z alkoholom, ki jo kmalu pahne v odvisnost. Glavni krivec, da je Katarina zabredla v alkoholizem, je Boris. Že kot najstnici ji je ponudil alkohol in jo naučil, da je ta lahko rešitev za vsako težavo v življenju. Kljub vsej nesreči pa Katarina ne zbere dovolj poguma, da bi vsemu skupaj naredila konec. Zdi se, kot da se je že zdavnaj vdala v usodo in se sprijaznila z življenjem, polnim nasilja. Pri tej odločitvi nima dovolj velikega vpliva niti vedenje, da je hči dan za dnem izpostavljena očetovim zlorabam. Namesto da bi ukrepala, se vedno pogosteje zateka k alkoholu. Eden redkih poizkusov ukrepanja je, ko Borisu zagrozi, da ga bo prijavila policiji. Ta je ob slišanjem zgrožen, svojo čast pa brani z nasiljem. Prav tako da Katarini jasno vedeti, da se bo boril za skrbništvo nad Brino. Ko se po 10 letih težavnega zakona Boris in Katarina ločita, se uresničijo Borisove besede – celotno skrbništvo nad Brino pripade njemu. Boris se na sodišču predstavi kot skrben in ljubeč oče, ki ga grozi že misel, da bi hči odraščala pri materi alkoholičarki. Izguba skrbništva nad hčerko Katarino zelo prizadene in jo še močneje pahne v alkoholizem. Alkohol ji v teh težkih in osamljenih časih nudi tolažbo in pomaga pozabiti kruto realnost. Katarina se namreč dobro zaveda, da bo Brina še naprej izpostavljena spolnim zlorabam očeta. A strah za lastno življenje je prevelik, da bi ga tvegala, tudi če gre za dobro lastnega otroka. Kasneje, ko Brina odraste, se Katarina odloči za zdravljenje. A kljub začetnim uspehom odvisnosti nima pod kontrolo. Že steklenica vina na mizi je dovolj, da pade nazaj v začaran krog odvisnosti.

Brina – žrtev spolnega, psihičnega in fizičnega nasilja – je odraščala v disfunkcionalni družini, za katero so značilni problemi v obliki konfliktov in različnih vrst zlorabe (Štadler, 2009: 32). Brinina edina vzornika sta bila mati alkoholičarka in nasilen oče. Mlado dekle je že zgodaj spoznalo, da ljudem ni moč zaupati. Če sta jo izdali osebi, ki bi jo morali varovati pred vsem hudim, ji nuditi ljubezen in toplino, potem jo bodo tudi drugi. To je verjetno tudi eden od razlogov, zakaj ni nikomur zaupala svoje stiske ter se izogibala družbi. Ves bes do očeta in matere je 14 let zadrževala v sebi, njena stiska pa je s tem postajala vedno večja. Brina kot najstnica posnema materin način reševanja problemov in se zateče k alkoholu in drogam. Občutek, da jo alkohol in droga ne bosta nikoli izdala ali razočarala, jo tolaži in pomirja. Brina je po mnenju Sharon Wegschneider *žrtveno jagnje ali grešni kozel* – tak otrok se na alkoholizmu v družini odziva z uporom, nasiljem, neodgovornostjo, v šoli je neuspešen, kadi in pije (Perko, 2006: 53).

Kljub ponižanju in navidezni krhkosti pa Brina v sebi skriva veliko življenjske volje in moči – uspešno premaga odvisnost ter se vrne v šolske klopi. A zgodi se tisto, kar je bilo neizbežno. Bolečina, s katero se je Brina borila vse življenje z vsako celico svojega telesa, privre na dan njene polnoletnosti na najbolj krut način – z napadom na mater in samomorom. Ali so pri tem dejanju odigrale ključno vlogo droge? Mogoče. Brina je namreč tisti večer za nekaj časa zapustila materino stanovanje in izginila neznano kam. Mogoče je ob pogledu na mater zaživela stara bolečina, ki jo je nato skušala utišati z drogo. Ravno ta pa ji je dodatno zameglila um in mlado dekle privedla do tega, da je, ne oziraje se na družbene norme in vrednote, pograbila nož in se maščevala materi. Katarina preživi hudo ranjena, medtem ko je za Brino vsaka pomoč prepozna. Avtorica s takšnim zaključkom Brino odreši trpečega življenja, Katarino pa s tem, da preživi, kaznuje za njeno sebičnost.

4.3 NASILJE

Društvo za nenasilno komunikacijo definira nasilje kot »način, s katerim si povzročitelj/ica skuša v odnosu zagotoviti moč in nadzor nad žrtvijo in uresničiti svoje interese. Nasilje vedno izhaja iz neravnovesja moči med dvema osebamama oziroma skupinama ljudi. Povzročitelj/ica s psihičnim, spolnim, fizičnim, ekonomskim in drugimi oblikami nasilja posega v osebno integriteto žrtve in omejuje njen človeški potencial.« (Internet 9) Močnejši skozi nasilje izraža

moč, nadzor nad šibkejšim, slednji pa s tem izgubi samozavest in občutek varnosti. Žrtev se počuti manjvredno in začne verjeti sporočilom, ki jih z nasilnim vedenjem oddaja njen povzročitelj. Nasilno vedenje je lahko za povzročitelja način premagovanja lastnega strahu in ogroženosti, način iskanja ugodja, nadomestilo za pomanjkljivo samospoštovanje, možnost samopodreditve ali samokaznovanje (Tomori, 1995: 94, 95).

Velik problem današnje družbe predstavlja nasilje nad ženskami, s katerim si močnejši predstavniki družbe zagotovijo prevlado in nadzor nad ženskami. V 95 % vseh primerov nasilnega vedenja gre namreč za moškega, ki se znaša nad žensko. Ta moški je ponavadi znanec žrtve – družinski član, sorodnik, prijatelj, sodelavec – in je družbi poznan kot miren, uglajen, ljubeč moški (Internet 9). Deklaracija Združenih narodov o odpravi nasilja nad ženskami, ki je bila sprejeta leta 1993, opredeljuje nasilje nad ženskami kot »vsako dejanje, ki ima za posledico ali je verjetno, da bo imelo za posledico, telesno, spolno ali psihološko škodo ali trpljenje žensk. Vključuje tudi grožnje s takšnimi dejanji, s prisilo ali samovoljnim prikrajšanjem za prostost, ne glede na to, ali do tega prihaja v javnem ali zasebnem življenju« (Internet 10). Vzroki, zakaj žrtve nasilnega vedenja partnerja/znanca/prijatelja ne ovadijo in zapustijo, so različni, največkrat pa za tako odločitvijo tiči ekonomska odvisnost, brezposelnost, nizka socialna in zdravstvena varnost, strah pred izgubo otrok in stanovanja idr. (Internet 10). Ženska, ki je odraščala v družini, kjer ni bilo nasilnega vedenja, bo partnerja po izbruhu nasilja kmalu zapustila. Medtem ko bo nasilja vajena ženska vztrajala v takem odnosu; pri teh ženskah je meja strpnosti do nasilja zelo visoka (Zloković, 2007: 56).

Družinsko nasilje, ki se začne najprej v odnosu med možem in ženo, predstavlja največjo travmo za otroka. Ta je za spremembe, kakršne koli vrste, veliko bolj dovzeten kot odrasel človek. Nasilje v družini za zmeraj spremeni njegov pogled na družinske člane, družbo in svet. Navadno se nasilje med partnerjema začne že zgodaj v odnosu, se nato ponavlja, dokler ne postane navada (Zloković, 2007: 55). Nevladne organizacije ocenjujejo, da je nasilje v Sloveniji prisotno v vsaki peti družini in da le pet odstotkov vseh žensk poišče pomoč (Zloković, 2007: 181). Družina bi morala otroku nuditi varno zatočišče za zdrav razvoj njegove samopodobe in samospoštovanja. V okolju, kjer je prisotno nasilje, je to onemogočeno.

Martina Tomori poudarja, da odziv otroka na preživeto travmo ni takojšen in neposreden, temveč poteka v treh fazah (Tomori, 1995: 77). V prvi fazi kaže otrok akutne znake in

simptome, kot so panika, strah, tesnoba, zbeganost. Prav tako se otrok zaradi preživetve izkušnje bori z izgubo apetita, motnjami spanja in različnimi drugimi telesnimi tesnobami. Če ta faza traja dlje časa, je močno ogroženo napredovanje otrokovega razvoja. V naslednji fazi se otrok začne intenzivneje ukvarjati s preživeto travmo – vedno znova si jo v mislih obnavlja, se skuša spomniti vsake podrobnosti. Sčasoma začne čustvena prizadetost pri otroku bledeti in izginjati. V zadnji, tretji, fazi otrok o dogodku razmišlja, si ga skuša razložiti in o njem odkrito spregovori, kar je dokaz, da se od preživete travme čustveno oddaljuje. Po tej fazi sledi nadaljevanje življenja, kot ga je bil vajen pred travmo. Veliko drugačna pa je slika otrokovega doživljanja nasilja, če postane to sestavni del njegovega vsakdana.

Skozi preživeto nasilje se v otroka zasidra občutek manjvrednosti, krivde, osamljenosti, negotovosti, brezperspektivnosti (Zloković, 2007: 29). Nasilno vedenje postane zanj sprejemljiv način reševanja problemov in kar je še najhujše – ravno priča/žrtev nasilja prevzame kasneje v življenju vlogo nasilneža (Tomori, 1995: 78). Kot ugotavlja Martina Tomori, so nasilni starši bili kot otroci sami žrtve družinskega nasilja (Tomori, 1995: 83). Posledice preživetega nasilja so različne – upornost, razdiralnost, borba s samimi s sabo v obliki motnje hranjenja, odvisnosti od alkohola in drugih snovi, v najbolj skrajnih primerih pa celo samomorilnost (Tomori, 1995: 83).

Oblik nasilja je več, Društvo za nenasilno komunikacijo loči psihično, telesno ali fizično, spolno in ekonomsko nasilje.

V sodobni družbi se pogosto izkaže, da je boljše postati eno z množico kot pa izstopati iz nje. Ljudje namreč prevečkrat gledajo na edinstvenost kot na nekaj negativnega, zastrašujočega, neznanega, kar v najhujših primerih vodi do nasilnega vedenja. V družbi je potrebno postaviti jasna merila do nasilja, obsojati takšno vedenje in njegove povzročitelje ter zaščititi žrtve, ki zaradi strahu o svojih stiskah pogosto ne spregovorijo. Le na takšen način lahko zmanjšamo nasilje v družbi.

4.3.1 Psihično nasilje

Psihično nasilje se najpogosteje (posredno ali neposredno) izraža na verbalni ravni kot poniževanje, kritiziranje, zasmeh, stalna kontrola, žaljenje, ustrahovanje, kričanje, zmerjanje, grožnje z besedami, ignoriranje, ustvarjanje negativnega mnenja na podlagi predsodkov in stereotipov (Internet 9). Psihično nasilje žrtve marsikdaj prenašajo težje kot fizično trpinčenje (Zloković, 2007: 48).

Psihična oblika nasilnega vedenja pogosto nastane zaradi predsodkov in stereotipnih prepričanj, ki vladajo v družbi. Nestrpnost in diskriminacija sta med sabo tesno povezani – z nestrpnostjo označujemo odnos do drugih ljudi, z diskriminacijo pa opredmetenje tega odnosa (Kuhar, 2009: 35). Strpna oseba bo na drugačnost ljudi gledala brez predsodkov in bo sprejemala dejstvo, da se ljudje med sabo razlikujejo po videzu, vedenju, načinu govora, vrednotah; ne glede na to, kaj je posebnost neke osebe, ima namreč vsak pravico v miru živeti in brez strahu biti to, kar je (Leskovšek, 2005: 9). Nestrpna oseba se bo obnašala ravno nasprotno – zavračala bo drugačnost, posamezniku oziroma skupini, ki se zaradi takšnega in drugačnega razloga razlikuje od večine, pa ne bo izkazovala spoštovanja.

Stereotipi so nespremenjene, rigidne, izkrivljene predstave, ki ne upoštevajo individualnih razlik in družbenih sprememb ter spodbujajo družbene predsodke (Oakes, 1999: 62). »Stereotipe oblikujemo na osnovi posploševanja, pomanjkljivih dejstev, generaliziranih informacij in celo dezinformacij.« (Kuhar, 2009: 36) Roman Kuhar v knjigi *Na križiščih diskriminacije* omenja pet funkcij stereotipov: 1) s pomočjo stereotipov urejamo heterogenost sveta, 2) stereotipi ohranjajo in predstavljajo pomembne družbene vrednote določene skupine, 3) stereotipne predstave urejajo skupinske norme in vrednote, 4) razlagajo družbene pojave in 5) ohranjajo razlike med skupinami v korist lastne skupine (Kuhar, 2009: 36).

Predsodki so miselne sodbe, ki pa so za razliko od stereotipov, čustveno obarvani (Kuhar, 2009: 38). Predsodki se kažejo kot netolerantni, nespoštljivi ali prezirljivi odnos do drugih oziroma drugačnih in se izražajo preko govora, fraz, šal, dvoumnosti (Nastran Ule, 1999: 299). Z drugimi ali drugačnimi mislimo posameznike ali skupine ljudi, ki zaradi religije, barve kože, etnične pripadnosti, politične in spolne usmerjenosti itd. izstopajo od večine. Mirjana Nastran Ule opozarja na nevarnost hitrega širjenja predsodkov – ti se namreč po

določenem času zasidrajo v jezik, želje in predstave posameznika in postanejo orodje agresije ter opravičilo diskriminacij, preganjanj, izganjanj (Nastran Ule, 1999: 299). Najhujše, kar se lahko zgodi pa je, da se žrtve predsodkov poistovetijo z vsebino predsodkov, s tem pa tisti, ki le-te izraža, dobi dodatne argumente za svoja ravnanja (Nastran Ule, 1999: 300).

Čeprav se širi prepričanje, da predsodki v družbi izginjajo, pa temu zdaleč ni tako. Raziskave celo kažejo, da so se predsodki do homoseksualcev, duševno bolnih, Romov in muslimanov okrepili (Ule, 2005: 21). Zakaj torej prepričanje, da jih je vedno manj? Moderni predsodki so se preselili na druga področja življenja in se izražajo na drugačen način kot tradicionalni. V preteklosti so ljudje predsodke izražali neposredno, direktno, danes pa to počnejo prikrito, simbolno z ignoriranjem, distanco, cinizmom, tihim prezirom (Ule, 2005: 21, 22). Mnenje, da se moč in razširjenost predsodkov zmanjšuje, je torej zmotno in daleč od realne slike družbe.

Raziskave Eurobarometra *Diskriminacija v Evropski uniji* iz leta 2008 so pokazale, da je najpogostejši vzrok diskriminacije v Sloveniji etnična pripadnost (19 %), starost (ali kombinacija starosti in etnične pripadnosti) (16 %), spol in hendikep (14 %), versko prepričanje (11 %) in spolna usmerjenost (8 %) (Kuhar, 2009: 47).

Pomembno je, da žrtve prepoznajo diskriminacijo, o njej spregovorijo in je ne opravičujejo ali razumejo kot sprejemljivo ravnanje (Kuhar, 2009: 8). Izključevanja posameznikov ali skupine iz družbe zaradi njihove etnične pripadnosti, rase, verske ali spolne pripadnosti itd. nikakor ne gre opravičevati ali zanikati z molkom, ampak je potrebno o tem glasno spregovoriti in proti takšnemu vedenju čim prej ukrepati.

4.3.2 Telesno ali fizično nasilje

Telesno nasilje je izražanje moči nad drugo osebo z uporabo fizične sile – klofutanje, brcanje, odpiranje, dotikanje, metanje predmetov proti osebi, ožigosanje kože, omejevanje gibanja, polivanje s tekočino, umor, napad z orožjem itd. (Internet 9). Posledice telesnega nasilja so hitreje opazne kot posledice psihičnega trpinčenja, zaradi česar lahko družba tudi hitreje ukrepa in žrtev zaščiti.

4.3.3 Spolno nasilje

»Spolno nasilje so vsa spolna dejanja povezana s spolnostjo, ki jih oseba čuti kot prisilo.« (Internet 9) Po mnenju Svetovne zdravstvene organizacije vključuje spolno nasilje cel spekter spolnih vedenj – prisiljen spolni odnos, spolno nadlegovanje, spolno izkoriščanje idr. (Repič, 2008: 19).

Najpogosteje so žrtve spolnih zlorab otroci v starosti med 3. in 5. letom (kar dve tretji vseh zlorab), žrtve spolnega nasilja pa so predvsem otroci med 8. in 9. letom (Zloković, 2007: 69). Raziskave kažejo, da se s spolnim napadom v življenju sreča od 7 do 17 % žensk, od tega je 3 do 15 % posiljenih in 30 do 50 % spolno nadlegovanih (Repič, 2008: 22).

Spolna zloraba za vedno zaznamuje žrtev ne glede na njeno starost, spol, versko pripadnost, pogostost dogajanja (Repič, 2008: 13). Posledice spolnih zlorab se med drugim kažejo kot nezaželena nosečnost, okužba in infekcija, motnje hranjenja, zloraba substance, izčrpanost, depresija in umik, težave s koncentracijo in mišljenjem, strah in napadi panike, krivda, sram, nizka samopodoba in tudi samomor (Repič, 2008: 38, 39); prav tako se osebe spoprijemajo z občutkom manjvrednosti, izključenosti, kriminaliteto, psihozami, prostitucijo, samouničevanjem, nespečnostjo, brezupom itn. (Frei, 1996: 50). Osebe, ki zaradi sramu in strahu o svoji travmatični izkušnji ne morejo odkrito spregovoriti, velikokrat iščejo uteho v alkoholu in drogah. Omama jim postane eden od načinov bega, sprostitev, varnosti (Repič, 2008: 197). Tako jih travme spolnih zlorab pahnejo v odvisnost, ki njihov položaj še dodatno oteži.

O tipičnem storilcu ne moremo govoriti, saj je lahko ta bogat ali reven, veren ali neveren, izobražen ali neizobražen, v sorodstveni ali nesorodstveni povezavi z žrtvijo. Dejstvo pa je, da je 93,2–99 % storilcev moških in 1,0–6,8 % žensk (Frei, 1996: 17). Zastrašujoč je podatek, da gre v 85 % primerov spolnega nasilja nad otroki za osebe, ki jih žrtve dobro poznajo in jim zaupajo (Repič, 2008: 295). Storilci so ravno iz tega razloga manj sumljivi. Bolj ko sta storilec in žrtev med seboj povezana, bolj škodljive in dolgotrajne so zlorabe (Frei, 1996: 21). Raziskave kažejo, da se storilci razlikujejo tudi glede na spol žrtve – deklice ponavadi zlorablajo sorodniki moškega spola, največkrat očetje ali osebe, ki v dekličinem življenju igrajo vlogo očeta (očim, materin prijatelj...), temu sledijo dedki, bratje, strici itn. (Frei, 1996: 17). Večina incestuoznih odnosov se začne pod pretvezo naklonjenosti, ljubezni, učenja;

spolna dejanja, ki potekajo po več mesecev, tudi let, pa se običajno stopnjujejo (Repič, 2008: 95). Dečke pogosteje zlorablja moški, ki v otrokovem življenju predstavljajo osebo z avtoriteto, npr. učitelj, vzgojitelj, zdravnik, trener idr. (Frei, 1996: 17). Tanja Repič deli osebe, ki se spolno znašajo nad otroki, v dve skupini: v prvo, maloštevilno, prišteva osebe, ki do otrok čutijo veliko privlačnost, v drugo skupino pa prišteva osebe, ki jih otroci čustveno ne privlačijo, ampak želijo z zlorabami zgolj pridobiti otrokovo naklonjenost, zaupanje (Repič, 2008: 69).

Med osebami, ki spolno zlorablja otroke ali posiljuje ženske, je velik odstotek tistih, ki so kot otroci bili sami žrtve zlorab. S posiljevanjem in zlorabami prenesejo svoj bes, nemoč in ponižanje na druge osebe, saj upajo, da bodo na ta način lažje preboleli lastno travmo (Frei, 1996: 23). Raziskave kažejo, da je večina morilcev, prostitutk, alkoholikov, odvisnikov, psihopatov, nasilnežev in drugih oseb z asocialnim in deviantnim vedenjem bila v obdobju otroštva spolno ali kako drugače zlorabljena (Zloković, 2007: 97). Nasilje rodi novo nasilje – resnica, ki se je moramo čim prej zavedati in ukrepati proti njej, saj bomo v nasprotnem primeru lahko le še nemočni opazovalci lastnega propada.

Policija ugotavlja, da se število prijavljenih oziroma odkritih primerov spolnega nasilja v Sloveniji iz leta v leto povečuje, predvsem primerov spolnega napada na osebe, mlajše od 15 let, ter primerov posilstev in poskusov posilstva (Repič, 2008: 293). Na ta podatek pa ne smemo gledati le iz ene perspektive. Ko se žrtev odloči za prijavo, naredi pomemben korak – pokaže na storilca in prepreči, da bi oškodoval še druge osebe, ter hkrati prizna, da potrebuje pomoč. Veliko žrtev spolnega nasilja o svojih stiskah nikoli ne spregovori, ker je strah negativnega odziva družbe, sramu in ponižanja prevelik. Takšen način reševanja osebnih stisk pa je zelo škodljiv in se lahko konča tudi tragično.

4.3.4 Ekonomsko nasilje

Ekonomsko nasilje se kaže kot poniževanje šibkejše osebe s pomočjo sredstev za preživetje oziroma odrekanjem pravic, povezanih z zaslužkom – npr. omejevanje pravice do zaposlitve, siljenje v finančno odvisnost, izsiljevanje pokorščine zaradi finančne nadmoči nad drugo osebo in podobno (Internet 9).

4.3.5 Nasilje v dramatiki Drage Potočnjak

V dramskih delih Drage Potočnjak so zastopane vse oblike nasilja – psihično, telesno, spolno in ekonomsko. V vseh sedmih dramskih besedilih, ki sem jih vključila v analizo diplomskega dela, se pojavi fizično in psihično nasilje. Spolno nasilje se pojavi v petih besedilih – v enem avtorica prikaže spolno izkoriščanje (*Eurotrans ali Smer zahod*), v dveh problem spolnih zlorab (*Za naše mlade dame* in *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*), medtem ko v naslednjih dveh le nakaže možnost spolnega zlorabljanja (*Alisa, Alisa* in *Vse lepo in prav*). V dramah *Kalea, Alisa, Alisa* in *Eurotrans ali Smer zahod* se pojavi ekonomsko nasilje.

V drami *Metuljev ples* je v ospredju psihično nasilje, ki se stopnjuje, dokler ne izbruhne v telesno nasilje v najhujši možni obliki. Največ verbalnega nasilja je opazno med nekoč srečnima zakoncema – Davidom in Adelo. Ko se po 15 letih odločita za ločitev, drug do drugega čutita le prezir, ki ga jasno izrazita z žaljenjem, grožnjami, poniževanji. Misel, da bo eden od njiju izgubil skrbništvo nad hčerko, oba straši. Rešitve za strah pa ne iščeta v medsebojnem pogovoru, ampak v agresiji, ki je usmerjena drug na drugega. Priča njunim preprirom je hote ali nehote njuna najstniška hči. Ker Lena strahu in žalosti ne more z nikomer deliti, se na celotno situacijo odzove s prestopniškim vedenjem – slabe ocene v šoli, nenehni prepiri z materjo, druženje s problematično teto, droge. Adela, ki bi Leni v tem težkem času morala biti v oporo, pokaže le malo razumevanja. Preveč zaposlena z lastno nesrečo niti pomisli ne, da je vzrok hčerinega vedenja razpad njune družine. Iz njenih ust zato največkrat prihajajo očitki, grožnje in žalitve.

Verbalno nasilje se kaže tudi v odnosu med Adelo in Ano. Normalen sestrski odnos preprečujejo zamere iz preteklosti. Situacijo pa še dodatno otežujeta njuna povsem drugačna karakterja – lahkomišelnost in otročja Ana je pravo nasprotje realistični, odločni Adeli. Kako različna pogleda imata na svet, se najbolj pokaže ob novici, da bo njuna starejša sestra Agata, posvojila fantka iz Bosne. Ana se veseli novega člana družine in pokaže veliko sočutja za fantovo žalostno usodo, medtem ko je Adela, polna predsodkov o muslimanih, nad to zamisljivo popolnoma zgrožena. Adelo prav tako moti tesen prijateljski odnos Ane in Lene – ne želi, da bi se družili, saj je strah, da bi imela Lena boljši odnos s teto kot z njo, prevelik. A s svojim zadirčnim odnosom, Leno le še bolj potiska k Ani, ki se družbe najstnice vedno

razveseli. Adelin strah se na koncu izkaže za upravičenega – prijateljstvo med odvisnico in najstnico je za obe usodno.

Polno starih zamer in nespoštovanja je opazno tudi med Davidom in Ano. Ko David ob obisku Adele naleti na nekdanjo ljubico, izkoristi vsako priložnost, da se norčuje iz nje, jo ponižuje, grozi in celo spolno nadleguje. Ta navidezno nedolžen prezir se na koncu razvije v sovraštvo, ki pripelje do Anine tragične smrti. David v navalu različnih čustev ustrelji Ano in se tako maščuje edini osebi, ki je po njegovem mnenju kriva za Lenino prezgodnjo smrt. David se s tem dejanjem prvič zares postavi v bran družini, a na povsem nesprejemljiv način.

V drami *Alisa, Alica* je nasilje, telesno predvsem pa psihično, na dnevnem sporedu. Depresivna in nad življenjem razočarana Magda nima prijateljev, s katerimi bi se lahko odkrito pogovorila o svojih tegobah. Pred prihodom Alise sta ji edino uteho predstavljala alkohol in pomirjevala. Zdaj, ko ji družbo dela mlado dekle iz Bosne, pa se vedno pogosteje znaša nad njo. Alisa je Magdi hvaležna za vse materialne dobrine, a najstnica po sedmih mesecih popolne izolacije od družbe hrepeni po nečem več, kar se ne da kupiti z nobenim denarjem sveta – ljubezni, spoštovanju. Magda pa vidi le tisto, kar je vidno očem, vrednot, ki v življenju zares štejejo, pa ne. »Emocionalno nasilje in življenje pod psihičnim "terorjem", pod stalno, a nepotrebno kontrolo in omejevanjem (gibanja, pogovora in drugih socialnih stikov), žrtve pogosto teže prenašajo kot fizične brutalnosti.« (Zloković, 2007: 48)

Magda se nad Aliso ne znaša samo s poniževanji in grožnjami, ampak tudi s fizično močjo. Prav tako jo vedno znova spomni na moč, ki jo ima nad njo. Dekle, ki je ostalo brez vsakega osebnega dokumenta, nima možnosti za preživetje izven Magdinega stanovanja. Magda ji prav tako grozi tudi z uničenjem fotografije njene družine, ki jo skriva v stanovanju. Čeprav se na prvi pogled zdi, da je Alisa nebogljen žrtev Magdinega trpinčenja, temu ni tako. Po sedmih mesecih dekle dobro ve, kako se lahko Magdi na prefinjen način maščuje – Magdo ustrahuje s pobegom in samomorom, saj dobro ve, da jo ta veliko bolj potrebuje, kot si upa priznati.

Pri Magdi je opazno, da je polna predsodkov in stereotipnih predstav o narodih iz bivše Jugoslavije, kar Alisi tudi jasno pokaže: »Črna je kot opica.«; »Izgledaš kot divjak.«; »Jutri ti bom kupila barvo, da si boš pobarvala lase. Na svetlo.« (Potočnjak, 2010: 90, 91) Uslužbenka

nenehno popravlja Alisino izgovorjavo, spremeni ji celo ime in jo izdaja za Vitomirjevo sestro. Sramuje se, da jo je pobrala iz ceste, čeprav je njeno dejanje vse prej kot sramotno. Kot ugotavlja Roman Kuhar lahko deluje izražanje predsodkov pri osebah, ki so nezadovoljne, »terapevtsko«. »Če za svoje težave obtožimo drugo skupino, jo označimo kot leno in škodljivo, na simbolni ravni očistimo sami sebe in pozicioniramo sebe oziroma svojo skupino nad njih.« (Kuhar, 2009: 40) Tudi Magdina prijateljca Zlata in Ljubo sta polna predsodkov, kar je verjetno tudi eden od razlogov, zakaj Magda noče, da bi izvedela za Aliso. Strah pred zasmehom in obsodbami je prevelik. Kot dokazujejo raziskave, ljudje pripadnikom rasnih oziroma marginalnih skupin največkrat pripisujejo lastnosti, kot so lenoba, nezainteresiranost, asocialnost in nagnjenost h kriminalu (Ule, 1999: 32). Takšno prepričanje pa ključno vpliva na odnos družbe do njih. Draga Potočnjak skozi lika Zlate in Ljuba prikaže brezčutnost sodobne družbe do ljudi v stiski oziroma nezanimanje Slovencev za trpeče med Balkansko vojno. Magdina prijateljca o vojnih grozotah govorita brez sočutja, prizadetosti. Tema, za katero se skriva toliko bolečin in nedolžnih žrtev, ju niti najmanj ne gane. Ljubo se celo šali na račun posiljenih žensk in otrok.

V drami je prikazano tudi spolno nasilje. Alisa se po travmah posilstva spopada še s spolnimi zlorabami. Med prepirom Magdi prizna, da jo Vitomir v času njene službe obiskuje in zlorablja. Vprašanje je, ali to trdi, ker se ji želi maščevati – dobro se namreč zaveda, da lahko Magdo najbolj prizadene z moževo nezvestobo – ali pa se za tem vendarle skriva kaj resnice. Prav tako trdi, da jo Ljubo nadleguje po telefonu. Izjava, ki mogoče vendarle ni tako daleč od resnice. Ljubo med obiskom vedno znova nakaže, da si želi Alisine bližine. Ko se je želi dotakniti, dekleta zakriči in se na vse načine brani, kar je jasen dokaz, da telefonski klici niso izmišljotina.

V drami *Kalea* spoznamo romsko družino, v kateri ne mine dan brez nasilja. Vsakdanja komunikacija med družinskimi člani ni mogoča brez zbadljivk, poniževanj, udarcev in klofut. Odklonilni odnos celotne družine do širšega okolja je tako pri tej kot pri večini drugih družin s problemom nasilja povezan s slabimi življenjskimi razmerami – alkoholizem, osebnotne motnje, slab odnos do dela in slabi socialni pogoji (Tomori, 1995: 98). Odnos med možem Džaferjem in ženo Ruiš je vse prej kot ljubeč. Džafer je alkoholik, ki je vlogo »glave družine« že zdavnaj prepustil mladoletnemu sinu Kalei. Džafer sinovega truda ne ceni in večino težko prisluženega denarja zapravi za pijačo in ljubice. Žena Ruiš na vedenje moža že zdavnaj nima

vpliva. Po vseh letih zakona se je sprijaznila z nasiljem in dejstvom, da jo bo mož z večjo verjetnostjo pozdravil s klofuto kot ljubečim poljubom. Raziskave dokazujejo, da ženske tolerirajo in dovoljujejo nasilno vedenje zaradi nizkega občutka lastne vrednosti, pogosto pa so tudi same psihično (redko fizično) nasilne do svojih otrok (Zloković, 2008: 56).

Kalea in njegova mlajša sestra Džamila živita v družinskem okolju, sestavni del katerega je že od nekdaj revščina, alkoholizem in nasilje. Verjetnost, da bosta v prihodnosti tudi sama posnemala vedenje svojih staršev, je tako zelo velika. Tanja Repič nezdrav družinski sistem opisuje kot nepredvidljiv in kaotičen. »Starši niso sposobni zadovoljiti otrokovih čustvenih in psihičnih potreb (npr. po varnosti, ljubljenosti, sprejetosti...), ampak je pogosto prav nasprotno – otroci so tisti, ki zadovoljujejo in skrbijo za čustvene potrebe staršev.« (Repič, 2008: 105)

Družina je tipičen primer tistih, ki so se poistovetili z vsebino predsodkov družbe. Leta 1997 so naredili študijo, ki se je osredotočila na poročanje slovenskih medijev o Romih. Ta je pokazala osupljive rezultate – slovenski novinarji pri poročanju o Romih izhajajo izključno iz predsodkov in jih največkrat opisujejo z negativnimi značilnostmi (agresivni, nevarni, nedelavni in leni, neprilagodljivi itd.) (Erjavec, 2000: 7). Mediji s takšnim pisanjem širijo negativno mnenje o Romih in nestrpnost v družbi. Mnenje, da so Romi ničvredneži, lenuhi in nasilneži, je bilo v drami ključnega pomena za nizko samopodobo celotne družine. Edini, ki si upa sanjati, je Kalea. Želja postati zdravnik in nekoč zaživeti povsem drugače kot zdaj ga žene naprej. Družina pokaže ob tem le malo razumevanja, še več, Kalea postane na ta račun tarča posmeha. Namesto, da bi ga spodbujali in se veselili z njim, ga ponižujejo, da je le Cigan in ne bo nikoli žel uspehov kot zdravnik. Kaleo prepričujejo, naj se raje osredotoči na svoj glas kot pa na sanje, ki so že vnaprej obsojene na propad. Kalea kljub vsemu razmišlja s svojo glavo in v veliki želji uresničiti svoje sanje zapusti družino. A družba, polna predsodkov, mladeniču ne da priložnosti. Kalea je v njenih očeh le Rom, ki bo prej ali slej pokazal svoj pravi obraz. Mladenič je tako prisiljen, da se vrne v staro okolje in prevzame vlogo, ki mu je bila določena že v zibelki.

Ko se Kalea vrne domov, ga čaka neprijeten sprejem – očetovi udarci in ostre besede preostalih članov. Zaradi pretepa med sinom in očetom, Džafer postane invalid. Čeprav je na prvi pogled videti, da je očetova poškodba le nesrečen slučaj, pa Kalea prizna, da si je mogoče želel, da bi oče končal na ta način. Kalea se je tako nasilnemu in od alkohola odvisnemu očetu

maščeval za vso trpljenje, ki ga je povzročil družini. Otrok, ki odrašča ob neustreznem očetu preživlja veliko travm na duševnem in telesnem področju in se od njega nauči neprimernih obramb (Tomori, 1995: 96). Kalea je nezavedno postal ravno to, kar je pri očetu najbolj sovražil – nasilnež.

V drami *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen* avtorica obravnava tri oblike nasilja, in sicer telesno, psihično in spolno. Armin je med vojno izgubil vso družino, razen babice Azre. V drami je jasno prikazano nasilno vedenje vojakov, ki se na najbolj krut način znašajo nad živimi in mrtvimi – ubijajo, posiljujejo, grozijo, ponižujejo, požigajo. Drago Potočnjak z vojno temo povezujejo globoka čustva. Čeprav je kot majhna deklica zapustila Hrvaško, je ohranila vez do rojstne dežele. Vojne grozote na Balkanu so jo toliko bolj prizadele, saj je lahko le nemočno opazovala, kako ljudje v domovini trpijo in umirajo. Z dramskimi deli Draga Potočnjak sporoča, da vojna ni način reševanja nesporazumov, saj prinaša nasilje in trpljenje nedolžnim.

Ko Arminu umre babica, ostane sam in zbeži od doma. Pristane na ulicah pri brezdomcih, med katerimi pa ni opazna le revščina in problem alkoholizma, ampak tudi psihično in fizično nasilje. Zmerjanje, poniževanje in klofute so del njihovega životarjenja na ulicah. Nekega dne precej alkoholizirana brezdomka spolno nadleguje Armina. Fant je kot avtist veliko bolj dovzeten na dotike ljudi in se na vse načine brani njenih objemov in poljubov. Ko starka kljub vsemu ne odneha, jo Armin močno potisne, da ta pade in umre. Smrt brezdomke je nesrečen slučaj, saj je Armin daleč od nasilneža, ki bi komur koli želel slabo. Po tem dogodku fant pristane v psihiatrični bolnišnici, kjer postane žrtev spolnih zlorab paznika. Ta se v svojem početju počuti varnega, saj ve, da Armin zaradi svoje bolezni o zlorabah ne bo nikoli spregovoril. Armin se ne more niti braniti, saj je s pasovi priklenjen na posteljo, zato lahko le nemočno opazuje, kako se nasilnež izživlja nad njim. Ko se mu nekega dne uspe rešiti pasov, se na situacijo, v kateri se je znašel, odzove z agresijo usmerjeno proti samemu sebi – z butanjem z glavo v steno. To počne tako dolgo, dokler ne obleži negiben v mlaki krvi. Raziskave kažejo, da otroci poskušajo spolnim zlorabam ulti ali pa jih prekriti na različne načine – z laganjem, fantaziranjem ali konkretnim pobegom (Hooper, 1996: 200). Arminovo početje lahko razumemo kot klic na pomoč oziroma kot zadnji poskus, da bi pobegnil grozotam, ki se dogajajo za stenami psihiatrične sobe. Avtorica nam skozi Arminovo zgodbo

prikaže le eno od žalostnih usod, ki doleti skoraj 25 % vseh otrok na svetu (Zlokovič, 2007: 92).

Glavni akterji drame *Eurotrans ali Smer zahod* je pet pribežnikov, ki so svoje zadnje prihranke porabili za pot v neznano deželo. V upanju, da bodo nekje drugje našli boljše življenje, so pripravljene tvegati vse. Idris, Meiki, Sofija, Adbul in Kirill že nekaj tednov bivajo v majhni kletki, brez hrane in vode. Razmere, v katerih živijo, so vzdržne le tako dolgo, dokler imajo alkohol. Ta jim za trenutek pomaga pozabiti nočno moro, ki je postala njihovo življenje. Ko jim zmanjka žganja, se razmere izostrijo – strah in obup se spremeni v agresijo, ki je usmerjena tako nase kot na druge. Evgenij, mož, ki bi jih naj odpeljal v obljubljen deželo, je tudi edini, ki jih lahko reši muk. A namesto tega se psihično izživlja nad njimi – ko le lahko, jih ponižuje, se norčuje iz njih in grozi. V Evgenijevih besedah pa tudi dejanjih se skriva veliko sovraštva do beguncev. Evgenij jih ne vidi kot ljudi sebi enake, ampak kot živali, ki si ne zaslužijo vode, hrane ali tople postelje. S psihičnim terorjem pribežnikom da jasno vedeti, da je edini, ki bo odločal o njihovem življenju ali smrti.

Pribežniki, zaprti v kletke, se ne morejo niti braniti ali poskusiti zbežati. Hrepenijo po malenkostih, kot je sončni zahod, pa tudi po starem življenju, pred katerim so tako silno želeli zbežati. Vsak od beguncev se s strahovi spopada na poseben način. Sofija se zaveda, da njeno življenje ni vredno počenega groša. Mlada ženska, na katero doma čaka otrok, je popolnoma obupana. Za košček kruha in kozarec vode je pripravljena prodati svoje telo. Evgenij se zaveda svoje moči in situacijo s pridom izkorišča. Adbul in Kirill vidita rešitev v samomoru, a si v zadnjem trenutku premislita. Kirill je tudi edini, ki zaničevanje do Evgenija jasno pokaže. Ko ga želijo zaradi tega premestiti v drug »oddelek«, se Evgeniju uprejo tudi drugi. Za Adbula je situacija nekoliko hujša. Zaprisežen musliman se ne sme nikoli več vrniti v domovino. Če bi do tega prišlo, bi ga ubili.

Zaradi večtedenskega pomanjkanja hrane in vode begunci začnejo halucinirati, njihova telesa so popolnoma izčrpana. Le vprašanje časa je, kdaj bo kateri od njih željo po boljši prihodnosti plačal z življenjem.

Brina, glavna junakinja drame *Za naše mlade dame*, odrašča v družini, polni nasilnega vedenja. Oče in mati se neprestano prepirata, ponižujeta, nemalokrat pa težkim besedam sledijo tudi udarci. Katarina se je popolnoma podredila Borisu, ki si je v vseh teh letih nasilnega vedenja pridobil popolno premoč nad njo. V tem uničujočem zakonu vztraja le še zaradi strahu za lastno življenje. Tudi Borisove spolne zlorabe lastne hčere zanjo niso dovolj velik razlog, da bi se mu uprla in ga zapustila. Incestuozne družine imajo navadno specifične težave v komunikaciji, kot so skrivnosti, pomanjkanje veščin za reševanje problemov, mati, pasivni član družine, pa je največkrat podrejena dominantnemu očetu (Repič, 2008: 95).

Brino oče prvič zlorabi, ko ima šele 4 leta. »Deklice, ki so mlajše od sedmih let, običajno niso osveščene, da gre za spolno zlorabo, ampak instiktivno čutijo in zaradi storilčevega vedenja predvidevajo, da se jim dogajajo prepovedane stvari (Dečman Dobrnjič idr. 2002).« (Zloković, 2007: 70) Brina o očetovih spolnih zlorabah, ki so ji 14 let povzročale muke, ne spregovori, saj je ponižanje preveliko. »Žrtve spolnih zlorab nosijo krivdo, sram in gnus, ki so pravzaprav storilčeva čutenja, vendar storilec ni v stiku z njimi (sicer ne bi spolno zlorabljal), jih pa nezavedno projicira v žrtev.« (Repič, 2008: 131) Po razočaranju nad starši je nezaupanje v ljudi tako veliko, da se popolnoma umakne pred družbo. Brez pomoči staršev, prijateljev, sorodnikov je v tej težki situaciji prepuščena sama sebi. Čeprav o zlorabah ne spregovori, je njeno odklonsko vedenje (kraje, alkohol in droge, izostanki v šoli, pobegi od doma) dovolj zgovoren dokaz, da v njeni družini nekaj ni v redu. A za Brinine klice na pomoč se nihče ne zmeni.

Spolne zlorabe za vedno spremenijo otrokov pogled na družino in svet. Najpogostejše posledice, ki so opazne tudi pri Brini, so depresija, izbruhi panike, strahu in celo agresije, tesnoba, bojazen, socialni umik, nezaupljiv in celo sovražen odnos do okolja, razmišljanje o samomoru, čezmerno uživanje alkohola in uporaba drog (Zloković, 2007: 82, 83). Edina, ki ve za Brinine zlorabe, je njena mati Katarina. A strah pred nasilnim možem je prevelik, da bi ukrepala. Ko možu Borisu zagrozi s prijavo policiji, jo ta z besedami in udarci za vedno utiša. Katarina se popolnoma umakne in postane nemi opazovalec propadanja lastnega otroka. Hči in mater se popolnoma odtujita. Brina neizrečeno bolečino stresa na mater v obliki nasilnega vedenja, kar je pri spolno izrabljenih otrocih pogosto opazno. Otroci s sovražnim vedenjem želijo materam posredno povedati za svoje stiske, potem pa se v strahu umaknejo ali pa do njih izražajo jezo in nezaupanje, ker jih niso zavarovale oziroma se počutijo krivi, ker so sodelovali pri ohranjanju te grozne skrivnosti (Hooper, 1996: 200). Katarina namesto pomoči

hčeri izbere alkohol. Preden s hčerko odkrito spregovori o zlorabah, mine 14 let. Brina je ob materinem priznanju vidno šokirana in besna: »Prasica, vedela si! Vsa ta leta si me gledala in si vedela! Zdaj se boš pa delala nedolžno. Bila si posrana od strahu, mene si pa tepla, pretepala si me, namesto da bi mi pomagala.« (Potočnjak, 2010: 332) Z materinim priznanjem Brinino življenje izgubi vsak smisel. Agresijo, ki jo je nekoč usmerjala proti sebi z uživanjem alkohola in drog, sedaj usmeri proti Katarini. Po skorajšnjem uboju matere si sodi še sama.

Glavni krivec za Katarinino in Brinino trpljenje je Boris. Boris ima v družbi kot priznani politik moč in ugled. Pri ljudeh ne vzbuja posebne pozornosti in velja za skrbnega in ljubečega moškega, ki je uspešen tako na zasebnem kot poklicnem področju. Ker Brina in Katarina ne prijavita očetovega oziroma moževega nasilnega vedenja, ostane le-to za vedno zavito v molk, storilec pa s tem nekaznovan. Boris ob novici hčérine tragične smrti, ne pokaže niti kančka obžalovanja za svoja dejanja. Kar pa niti ni tako nenavadno, saj je oče, ki je sposoben zlorabljeni lastnega otroka, brez stika s sramom, prezirom, gnusom in ni sposoben sočutja (Repič, 2008: 96). Življenje gre za Borisa naprej, kot da se ni zgodilo nič.

Filip, eden glavnih junakov drame *Vse lepo in prav*, je po smrti matere ostal čisto sam. Od takrat mu želja vzpostaviti stik z očetom, ki ga je zapustil še preden se je rodil, ne da miru. Po 23 letih zbere pogum in obiše očeta. A Bernard nima interesa za pogovor s sinom in se ga želi na hitro znebiti. Bolj kot za Filipovo počutje ga namreč skrbi kraja ključev in mobilnega telefona ter večerja, na katero bo zamudil. Skozi besedno igro Filip očetu prizna, kako zelo ga je pogrešal in bil nesrečen, ker ga ni bilo ob njem. A leta so minila in Filip je iz majhnega fantiča zrasel v moža. V tem času je spoznal, da se oče, ne glede na njegov trud ali pridnost, ne bo vrnil. Jeza in žalost sta postala vedno večja in kmalu je do sveta in očeta čutil le še sovražstvo.

Med Bernardom in Filipom ves čas poteka besedni boj. Predvsem v mladeničevih besedah se skriva veliko bolečine pa tudi jeze. Bernard se trudi biti prijazen, a mu ne uspeva. Vedno znova ima izbruhe jeze, kriči na Filipa, mu grozi in ga zmerja: »Prekleti idiot, pankrt hudičev/, zdrobil te bom! Ti/, ti nisi otrok, ti si/, ki se mi zažira v možgane! Tako te bom nalomil, da boš za vedno pozabil, kdo si! Zdrobil te bom, ušesa ti bom spulil, jezik...!« (Potočnjak, 2006: 939). Tudi Filip se na trenutke obnaša nasilno – Bernarda označi za idiota,

norca, primerja ga z lisico in mu očita, da si vedno izbira mlade partnerke, ki jih nato menjuje kot po tekočem traku, okvir s fotografijo zdajšnje ljubice pa zaluča v steno.

Filip je zelo prizadet in razočaran nad očetom. Z očetovo odsotnostjo se je kot otrok le težka sprijaznil – močil je posteljo, bil agresiven do sovrstnikov v vrtcu itd. Zdaj, ko bi mu oče lahko končno namenil nekaj minut, pa se izmika. Bernard zanika, da bi imel otroka, nima namreč nobenih dokazov, ki bi trdili drugače. Vsako Filipovo namigovanje, da je njegov sin, pa presliši, ignorira, in, če le lahko, zamenja temo pogovora. Pri Bernardu ni zaznati nobenega obžalovanja, da ni bil del sinovega odraščanja. Filipu nameni nekaj več pozornosti šele takrat, ko mu ta omeni njegovega psa Feliksa in možnost, da ga je ubil. Bernard je ob tem ves osupel in v skrbeh, medtem ko se na novico o sinovem poskusu samomora odzove z besedami: »Značilno za take.« (Potočnjak, 2006: 939). Filip v pogovoru z očetom nekajkrat omeni smrt kot rešitev iz trenutne situacije. Odločitev za samomor torej ni sprejel iznenada, ampak je o tem že nekaj časa razmišljal. Čeprav Bernard dobro ve, da je Filip po materini smrti sam, od Klare zahteva, da ga neha obiskovati v bolnišnici. Klara je edina, ki s svojimi redkimi obiski Filipu da vedeti, da ji ni vseeno zanj – sedaj pa mu lastni oče hoče odvzeti še to.

Bernardovo nasilno vedenje je opazno tudi v odnosu z njegovo pomočnico Klaro. Klara in Bernard sta imela ljubezensko razmerje, a po besedah in dejanjih Bernarda je to že zdavnaj stvar preteklosti. Klaro ponižuje, jo zmerja in je do nje agresiven. Klara se mu na koncu maščuje tako, da razkrije njegovo najtemnejšo skrivnost – Bernard spolno zlorablja otroke. Kot psihiater ima v družbi ugled, zato ni sumljiv. Verjetno je, da je tudi sam bil žrtev spolnega trpinčenja svojih staršev. Resnico o tem razkriva fotografija v Bernardovi ordinaciji. Na njej sta njegova starša, manjka pa odtrgan delček. Ko ga Filip vpraša o manjkajočem koščku, Bernard le pripomni, da je prvi, ki je to opazil, in hitro zamenja temo pogovora. Ko Filip doda odtrgan delček fotografije, je vidno, da je na njej Bernard. Pogledi družinskih članov so zbegani, o ljubečih odnosih ni sledu. Mogoče se povod za Bernardovo spolno izkoriščanje otrok skriva prav v njegovem težkem otroštvu. Odrasli, ki so bili kot otroci žrtve spolne zlorabe, namreč postanejo kasneje pogosto agresivni in razvijejo nagnjenje do posiljevanja žensk in spolnega zlorabljanja otrok (Frei, 2006: 51). A težavno otroštvo še zdavnaj ni opravičilo za trpinčenje nedolžnih otrok.

5 SKLEP

Diplomsko delo obravnava tabu teme v izbranih dramskih besedilih priljubljene slovenske dramatičarke Drage Potočnjak. Osredotočila sem se na tri tabuje, in sicer samomor in poskus samomora, nasilje ter odvisnost od alkohola in drugih substanc. Avtorica s posluhom za socialno šibke, depriviligirane in od večine pozabljene v dramskih besedilih *Metuljev ples; Alisa, Alica; Kalea; Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen; Eurotrans ali Smer zahod; Za naše mlade dame* in *Vse lepo in prav* odkrito in brez olepševanja spregovori o problemih, o katerih družba največkrat molči ali jih ignorira.

Samomorilno dejanje in alkoholizem predstavljata največjo tegobo slovenske družbe. Po številu samomorilcev in alkoholikov se Slovenci uvrščamo v sam vrh, tako med članicami Evropske unije kot v svetu. Že podatka, da v letu 2010 ni minil dan brez samomora in da je pri polovici vseh samomorov v Sloveniji posredno ali neposredno prisoten alkohol ali droge, povesta več kot dovolj. Alkohol in droge so v slovenski družbi lahko dostopne, zato vedno več ljudi posega po njih, pa naj je to zaradi radovednosti, zabave, težav ali osamljenosti. Ko človek spozna, da je življenje v omami lepše in preprostejše, postane alkohol oz. droga njegov stalni spremljevalec. Nobena izjema ni problem nasilja v družbi, pa naj je to fizično, psihično, spolno ali ekonomsko nasilje. V vsaki peti družini v Sloveniji je zaznati nasilno vedenje, pri čemer le pet odstotkov žensk ob stiku z nasiljem poišče pomoč. Le kakšna bi bila številka, če bi vsaka žrtev nasilja odkrito spregovorila o tem?

Draga Potočnjak v sedmih analiziranih dramah obravnava samomor (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen; Za naše mlade dame*) in poskus samomora (*Eurotrans ali Smer zahod; Vse lepo in prav*), nasilje od psihičnega in fizičnega (v vseh obravnavanih delih), spolnega (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen; Eurotrans ali Smer zahod; Za naše mlade dame; in Vse lepo in prav*) do ekonomskega nasilja (*Alisa, Alica; Kalea; Eurotrans ali Smer zahod*), prav tako opozarja na problem odvisnosti od alkohola (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Kalea; Eurotrans ali Smer zahod; Za naše mlade dame*) in drugih substanc (*Metuljev ples; Alisa, Alica; Za naše mlade dame*). Grumova nagrajenka brez moraliziranja prikazuje usode »majhnih« ljudi, ki se vsak na svoj način borijo s kruto resničnostjo. Zgodbe o beguncih, Romih, avtistu, odvisnikih od drog in alkohola, žrtvah spolnih zlorab itd. kažejo realno sliko današnje družbe in njen odnos do

posameznika. Družba, v kateri vladajo brezčutnost, neenakopravnost in sebičnost, pokaže malo razumevanja za sočloveka in njegove stiske. Polna predsodkov išče najprej krivca ne pa rešitve za tiste, ki nujno potrebujejo pomoč.

Draga Potočnjak nam bolečo in žalostno resničnost prikaže skozi zgodbe svojih izmišljenih likov. Pri tem ničesar ne olepšuje ali skriva, niti ne išče rešitve za nastale razmere, ampak le prikaže tisto, kar tudi sami vidimo, a si raje zakrivamo oči pred resnico. Dramski junaki so sami in osamljeni s svojimi stiskami, ki jih počasi, a zanesljivo uničujejo. Obupani nad življenjem in razočarani nad ljudmi se umaknejo v svoj svet, kjer jim edino tolažbo predstavlja alkohol, droge, nasilno vedenje. Toda v začasni omami in izrazu agresije navzven ne najdejo nadomestila človeške ljubezni in topline. Velika večina dramskih likov ob tem spoznanju vidi edino rešitev v samomorilnem dejanju. Medtem ko enim samomor predstavlja končno dejanje njihovega žalostnega življenja, želijo drugi s tem le opozoriti nase in na svoje stiske.

Draga Potočnjak se dobro zaveda, da usode, ki nam jih piše življenje, pogosto nimajo srečnih koncev. Tako ni presenečenje, da se skoraj vsa obravnavana dramska besedila končajo na tragičen način – z umorom in samomorom (*Metuljev ples*), s samomorom (*Alisa, Alica; Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen; Za naše mlade dame*), s poskusom samomora in razkritjem zločinca (*Vse lepo in prav*), z brezupnim položajem glavnih oseb (*Eurotrans ali Smer zahod*), z invalidnostjo in novim nasiljem (*Kalea*). Grumova nagrajenka omenjene tabu teme poveže še z drugimi motivi, kot so ločitev, brezposelnost in posvojitve v *Metuljevem plesu*; vojna in njene posledice v *Alisi, Alici*; revščina in brezperspektivna prihodnost v dramah *Kalea* in *Eurotrans ali Smer zahod*; brezbržnost cerkve in policije do stisk človeka v *Za naše mlade dame*; ločitev in posledice odraščanja brez očeta v *Vse lepo in prav ločitev* in avtizem, vojne grozote in brezdomstvo v drami *Hrup, ki ga povzročajo živali, je neznosen*.

6 VIRI IN LITEATURA

BOHAK, Janko (1995): Psihodinamika zasvojenosti. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

BOGATAJ, Matej (2009): Družbena patologija: samomorilci, morilke, zlorabe otrok, alkoholizem. *Sodobnost* 73/1. 186–191.

DOBNIKAR, Mojca idr. (2000): *Poškodbe notranjosti: pogovori z ženskami, ki so preživele spolno nasilje*. Ljubljana: Založba Krtina v sodelovanju z Društvom SOS telefon.

DURKHEIM, Emile (1992): *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri*. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta.

ERJAVEC, Karmen idr. (2000): *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.

FICKO-ZALOKAR, Angelca (1995): Odvisnost in odvisnikova agresivnost. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

FREI, Karin (1996): *Spolna zloraba: z odkrito besedo do varnosti*. Ljubljana: Kres.

GLASER, Edvard, GLASER-KRAŠEVEC Marjana: Alkohol z učinkom, škodljivim za uporabnik, iz medicinskega, socialnomedicinskega in sociološkega vidika. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

HOSTNIK, Majda (1996/1997): V čudenju je skrita radost. Pogovor z avtorico drame. *Gledališki list SNG Drame Metuljev ples*. Ljubljana. 4–7.

HOOPER, Carol-Ann (1996): Izgube. Kako matere občutijo spolno izrabljanje svojih otrok. *Spolno nasilje: feministične raziskave za socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

HRIBAR, Tine (1996/1997): Hrepenenje in nezadoščenost. *Gledališki list SNG Drame Metuljev ples*. Ljubljana. 10.

JURCA TADEL, Vesna (2000): Zlorabljeni motiv. *Sodobnost* 48/5. 905–909.

JACEK KOZAK, Krištof (2010): Dramatika bolečine in resnice. Draga Potočnjak: *Drame*. Ljubljana: Knjižna zadruga. 345–353.

KLAVORA, Mitja idr. (1995): Ilegalni promet z drogami. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

KUHAR, Roman (2009): *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

KUNTZAG, Lars (1997): *Ločitev boli: otroci in starši v ločitvenem dogajanju*. Ljubljana: Kres.

KUŠAR, Jerneja (2005): Katera bo katero: ženska dramatika v devetdesetih. *Dramatična in teatralična devetdeseta?* Ur. Urška Brodar idr. Ljubljana: AGRFT. 112–120.

LESKOVŠEK, Vesna (2005): Med nestrpnostjo in toleranco. *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

LUKAN, Blaž (2008): Ljubezen zamenjati z bolečino. *Za naše mlade dame*. Kranj: Javni zavod Prešernovo gledališče. 5–19.

MILČINSKI, Lev (1985): *Samomor in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

MREVLJE, Gorazd V. (1995): Samomor kot zdravstveno-socialni pojav na Slovenskem. *O problemih uničevalnosti in samouničevalnosti pri mladih na Slovenskem: prepoznavanje, reševanje, rehabilitacija, preventiva*. Priročnik 1. cikla seminarjev Namesto koga roža cveti. Ljubljana: Meridiana.

NOLIMAL, Dušan (1995): Alkohol, tobak in druge droge v Sloveniji. *Odziv družbe na probleme alkohola in drugih drog*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

NOVAK, Jernej (2000): Dramolet o žrtvovanju. *Sodobnost* 48/5. 913–915.

OAKES, Penelope J. idr. (1999): Politika, predsodki in mit v preučevanju stereotipov. *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Ljubljana: Zdravstveno in publicistično središče.

PATTERSON, David (2009): *Avtizem: kako najti pot iz tega blodnjaka*. Ljubljana: Modrijan.

PEČOVNIK, Tina (2005): Zgodovinska vsakdanjost. *Dramatična in teatralična devetdeseta?* Ur. Urška Brodar idr. Ljubljana: AGRFT. 33–48.

PERKO, Andrej (2008): *Družina na križpotju: sodoben pristop k urejanju ljudi v stiski*. Ljubljana: Umko, Zavod Mitikas.

PERKO, Andrej (2006): *Samopodoba ljudi v stiski*. Ljubljana: Samozaložba.

PEZDIR, Slavko (2000): Alisa v deželi prikazni. *Sodobnost* 48/5. 910–912.

PEZDIRC BARTOL, Mateja (2004): Stiske, ki ostajajo skrite (Dramatika Dragice Potočnjak). *Recepcija drame: bralec in gledalec sodobne slovenske dramatike*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 78–86.

PEZDIRC BARTOL, Mateja (2007): »Po moje je lažje ubiti tujega človeka kot svojega bližnjega«. *Zvon* X/2. 34–36.

PEZDIRC BARTOL, Mateja (2009): Marginalci v sodobni slovenski dramatiki. *Tretje hrvaško-slovensko slavistično srečanje*. Opatija, 2006. Zagreb: FF Press. 149–157.

PEZDIRC BARTOL, Mateja (2011): Odnos med materjo in hčerjo v sodobni slovenski dramatiki – študija dveh primerov. *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik*

predavanj/47. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

POTOČNJAK, Draga (2010): *Drame*. Ljubljana: Knjižna zadruga.

POTOČNJAK, Draga (2006): Vse lepo in prav. *Sodobnost* 70. 907–940.

PREGL, Marijan (1995): Etiologija odvisnosti. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

RAMOVŠ, Jože (1981): *Alkoholno omamljen I*. Celje: Mohorjeva družba.

RAZBORŠEK, Vincenc, KRIŠTOF, Mitja (1988): *Kaj vem o alkoholizmu in drugih zasvojenostih*. Ljubljana: Delavska enotnost.

REPIČ, Tanja (2008): *Nemi kriki spolne zlorabe in novo upanje*. Celje: Mohorjeva družba.

RINGEL, Erwin (2004): *Beg ne pomaga: kako se pravilno spoprijemamo s težavami*. Celovec: Mohorjeva družba.

RŽEN, Sandra: Junaki »nove« vrste: dramski junak v devetdesetih. *Dramatična in teatralična devetdeseta?* Ur. Urška Brodar idr. Ljubljana: AGRFT. 80–90.

SKUBIC, Barbara (1996/1997): Družinska sreča in sestrsko ljubezen. *Gledališki list SNG Drame Metuljev ples*. Ljubljana. 27–28.

ŠELB ŠEMERL, Jožica (2005): Umrljivost povezana z nedovoljenimi drogami – zbiranje podatkov in analiza umrljivosti. *Raba in zloraba drog. XI. Spominsko srečanje akademika Janeza Miličinskega*. Ljubljana: Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.

ŠTADLER, Alenka idr. (2009): *Otrok in ločitev staršev*. Ljubljana: Založba Otroci.

ŠTUHEC, Ivan (1995): Psihosomatski in socialni vzroki odvisnosti in njihove etične posledice. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

TÄSCHNER, Ludwig (2002): *Trde droge – mehke droge?* Ptuj: In obs medicus.

TEKAVČIČ-GRAD, Onja (1996/1997): Nevzdržna zapuščina samomora. *Gledališki list SNG Drame Metuljev ples*. Ljubljana. 29–30.

TOMORI, Martina (1995): Mladostnik – priča, žrtev in izvajalec nasilja. *O problemih uničevalnosti in samouničevalnosti pri mladih na Slovenskem: prepoznavanje, reševanje, rehabilitacija, preventiva*. Priročnik 1. cikla seminarjev Namesto koga roža cveti. Ljubljana: Meridiana.

TOMORI, Martina (1995): Mladostnik in droga – tvegano iskanje. *O problemih uničevalnosti in samouničevalnosti pri mladih na Slovenskem: prepoznavanje, reševanje, rehabilitacija, preventiva*. Priročnik 1. cikla seminarjev Namesto koga roža cveti. Ljubljana: Meridiana.

TROBEVŠEK, Marko (2010): Sodobna (slovenska) književnost v gimnaziji. *Obdobja 29. Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

TURČIN, Zlatan (1995): Toksikomanije mladih. *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja.

ULE, Mirjana (2005): Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

ULE NASTRAN, Mirjana (1999): Socialna psihologija predsodkov. *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Ljubljana: Zdravstveno in publicistično središče.

VALETIČ, Žiga (2009): *Samomor: večplastni fenomen*. Maribor: Ozara Slovenija.

ZIHERL, Slavko V. (1995): Alkohol in njegova vloga v življenju mladostnika. *O problemih uničevalnosti in samouničevalnosti pri mladih na Slovenskem: prepoznavanje, reševanje, rehabilitacija, preventiva*. Priročnik 1. cikla seminarjev Namesto koga roža cveti. Ljubljana: Meridiana.

ZLOKOVIĆ, Jasminka, DEČMAN DOBRNJIČ (2007): *Zaprte oči ne vidijo zla: trpinčenje, zanemarjanje in spolna zloraba otrok – odgovornost družine, družbe in šole*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

ZOREC-KARLOVEŠK, Majda (2005): *Raba in zloraba drog – forenzično-toksikološki vidik. Raba in zloraba drog. XI. Spominsko srečanje akademika Janeza Miličinskega*. Ljubljana: Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.

Internetni viri:

Internet 1:

Sigledal.org, *Draga* *Potočnjak*:
http://www.sigledal.org/geslo/Dragica_Draga_Poto%C4%8Dnjak (11. 6. 2012).

Internet 2:

Slavko Pezdir: *41. teden slovenske drame – Umetnost in dejanskost*:
<http://www.delo.si/kultura/oder/41-teden-slovenske-drame-umetnost-in-dejanskost.html> (21. 3. 2012).

Internet 3:

Katja Kalin: *Svetovni dan preprečevanja samomora 2010* (Statistični urad Republike Slovenije): http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4162 (28. 3. 2012).

Internet 4:

Nelka Vertot: *Svetovni dan preprečevanja samomora 2009* (Statistični urad Republike Slovenije): http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=2583 (28. 3. 2012).

Internet 5:

Katja Kalin: *Svetovni dan preprečevanja samomora 2012* (Statistični urad Republike Slovenije): http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=4953 (10. 9. 2012).

Internet 6:

Slavko Zihlerl, Peter Pregelj: *Samomorilnost v Sloveniji* (Vestnik): http://www.szd.si/user_files/vsebina/Zdravniski_Vestnik/2010/julij-avgust/559-62.pdf (30. 9. 2011).

Internet 7:

Center za avtizem: http://www.avtizem.org/o_avtizmu.html (19. 7. 2012).

Internet 8:

Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije: <http://www.ivz.si/alkohol> (19. 7. 2012).

Internet 9:

Društvo za nenasilno komunikacijo: <http://www.drustvo-dnk.si/o-nasilju.html> (19. 7. 2012).

Internet 10:

Društvo SOS: http://www.drustvo-sos.si/index.php?page_id=3 (8. 8. 2012).

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Klavdija Sraka izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom Tabuji v dramatici Drage Potočnjak moje avtorsko delo.

Ljubljana, 12. 11. 2012

Podpis: